

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Katedra psychologie

SPIRITUALITA MLADÝCH ŽEN A SENIOREK VE ZLÍNSKÉM KRAJI

SPIRITUALITY OF WOMEN IN YOUNG AGED
AND SENIOR AGED IN ZLÍN REGION

Bakalářská diplomová práce

Autor: **Dagmar Stromšíková**
Vedoucí práce: **PhDr. Olga Pechová, Ph.D.**

Olomouc

2018

Místopřísežně prohlašuji, že jsem bakalářskou diplomovou práci na téma:
Spiritualita mladých žen a seniorek ve Zlínském kraji vypracovala samostatně pod odborným
dohledem vedoucího diplomové práce a uvedla jsem všechny použité podklady a literaturu.

V Olomouci dne 28.2.2018

Podpis

Velké poděkování patří vedoucí mé diplomové práce PhDr. Olze Pechové, Ph.D., za podnětné, vstřícné a obohacující vedení. Rovněž děkuji Rev. Prof. Paulu Galeovi, který mi poskytoval rady v době mého studijního pobytu v zahraničí. Děkuji za podporu a pomoc svému snoubenci Jardovi. V neposlední řadě velké poděkování patří celé mé rodině obzvláště babičce Ing. Marii Stromšíkové a Mgr. Janě Štefelové, Ph.D., které byly ochotné čtenářky prvních řádků této práce.

V duševně podvyživeném lidstvu nemůže prospívat ani Bůh.

Carl Gustav Jung

OBSAH

Číslo	Kapitola	Strana
OBSAH		5
ÚVOD		7
TEORETICKÁ ČÁST		9
1	Spiritualita a její fenomény	10
1.1	Různé pohledy na spiritualitu	11
1.2	Definice spirituality	12
1.3	Spirituální prožitek	15
1.4	Pojmy příbuzné spiritualitě.....	17
1.5	Vztah náboženství, religiozity a spirituality	19
1.6	Možnosti ve zkoumání spirituality	21
1.7	Spiritualita u mladých dospělých a seniorů	22
2	Češi a náboženství v 21. století	24
2.1	Historická perspektiva	24
2.2	Ztráta náboženské motivace	25
2.3	Alternativní religiozita.....	26
3	Sociální učení a spiritualita	28
3.1	Julian Rotter.....	28
3.2	Locus of control.....	29
4	Dosavadní výzkumy	30
4.1	Výzkumy místa řízení.....	30
4.2	Výzkumy v oblasti spirituality	30
	VÝZKUMNÁ ČÁST	33
5	Výzkumný problém	34
5.1	Srovnání spirituality u mladých žen a seniorek.....	34
5.2	Srovnání výsledků s výsledky předchozích studií.....	35
5.3	Spiritualita a místo řízení.....	36
6	Typ výzkumu a použité metody	37
6.1	Testové metody	37
6.1.1	Dotazník na sociodemografické údaje	37
6.1.2	Expressions of Spirituality Inventory (ESI)	38
6.1.3	I-E škála.....	40
6.2	Formulace hypotéz ke statistickému testování	41
7	Sběr dat a výzkumný soubor	42
7.1	Etické hledisko a ochrana soukromí.....	44

8	Práce s daty a její výsledky	46
8.1	Použité názvy statistických funkcí	47
8.2	Ověření vnitřní reliability testových metod.....	47
8.2.1	Expression of Spirituality Inventory (ESI).....	47
8.2.2	I-E škála.....	48
8.3	Skóre respondentů v testových metodách	48
8.4	Platnost statistických hypotéz.....	51
9	Diskuze	53
9.1	Diskuze k spiritualitě dvou věkových skupin.....	53
9.2	I-E škála a ESI	55
9.3	Limity výzkumu	56
9.4	Aplikace do praxe a směr budoucích výzkumů.....	57
10	Závěr.....	59
	SOUHRN	60
	LITERATURA.....	63
	PŘÍLOHY.....	68

ÚVOD

Duchovno je pro mnoho lidí tabuizovanějším tématem než sex. Každý člověk má o víře určité představy, někdo je promýšlí více a někdo naopak méně. Představa, že by mohlo být něco, co nás přesahuje, vyvolává v lidech podivuhodné pocity. Vydat se na cestu zkoumání duchovna vyžaduje dávku trpělivosti, pokory a odvahy.

Dnešní doba otevírá duchovnu cesty, na které lidstvo do nedávna nebylo zvyklé. Tradiční náboženské systémy obzvláště v České republice ztrácejí na popularitě (Hamplová, 2008, 2010). Naopak tajemná spiritualita je jako povolenka se o duchovno znovu zajímat moderní cestou. Spiritualita se stává každým dnem populárnější bez toho, aniž by se vědělo, co přesně tento pojem znamená a co přesně do něj spadá. Pro veřejnost může být spirituální takřka všechno a podstata samotného jádra se pomalu začíná vytrácet. Spiritualita z hlediska definice i pojetí je aktuálním problémem ve vědecké sféře, kde do dnes ohledně tohoto konceptu panují rozpaky. Z těchto důvodů vnímáme jako žádoucí se tomuto odvětví věnovat a vnášet tak do spirituálního chaosu potřebné relevantní informace, které jsou zapotřebí ve vědecké i veřejné sféře.

Od nepaměti je v psychologii kladen důraz na seberealizování a sebeaktualizaci. Transcendenci můžeme najít jako nejvyšší potřebu v hierarchii Abrahama Maslowa (Plháková, 2006). Carl Gustav Jung (1995) se zmínil o důležitosti transcendence v procesu individuace, která tvoří cestu k sobě samému a považuje za nejdůležitější úkol druhé poloviny lidského života. Z pohledu obecné psychologie lidé v mnoha případech neusilují o dosažení rovnováhy a klidu, ale spíš o zvýšení vnitřního napětí a vzrušení. K tomu slouží stimulační motivy jako: zvědavost, hravost a vyhledávání neobvyklých zážitků (Plháková 2004). Podle našeho názoru může zvýšený zájem o spiritualitu spadat právě do kategorie vyhledávání neobvyklých zážitků.

Spiritualita je často chápána jako univerzální fenomén, který se u někoho vyskytuje více či méně nebo dokonce vůbec. Svůj výzkum jsme specifikovali na respondenty pouze ze Zlínského kraje, protože religiozita v něm je od začátků Českého státu specifická (Václavík, 2010; Hamplová, 2008). Budeme zkoumat spiritualitu pouze u žen, protože ženy od nepaměti tíhnou k duchovnu více než muži (Hamplová, 2013). K výzkumu spirituality bude použit kvantitativní dotazník *Expression of Spirituality Inventory*, který je tvořen pěti faktory, kde každý faktor zastupuje jednu z cest, kterými lze spirituality dosahovat (MacDonald, 2000, 2002).

Zajímá nás, zda existuje souvislost mezi volbou spirituální cesty a věkem. Porovnáme mezi sebou skupinu seniorek a mladých žen ze Zlínského kraje. Poté jejich výsledky srovnáme s výsledky jiných výzkumů a budeme si všímat, jestli se specifická religiozita tohoto kraje nějak projeví. U věřících a praktikujících žen budou zkoumány další souvislosti.

K rozvoji spirituality může přispívat nespočet faktorů a my se domníváme, že jeden z nich může být místo řízení. Koncept místa řízení vychází ze sociálního učení, proto v krátkosti poreferujeme i o něm. Pro zjištění místa řízení byla použita I-E škála. Prozkoumáme místo řízení ve vztahu k spiritualitě.

TEORETICKÁ ČÁST

1 SPIRITUALITA A JEJÍ FENOMÉNY

Kapitola pojednává především o spiritualitě a jejím „*backgroundu*“ v rámci psychologie náboženství. Okrajově jsou zmíněny pojmy náboženství a religiozita, do hloubky jsou prozkoumány různé definice spirituality a spirituálního prožitku.

Otázku proč se zabývat psychologií náboženství, zodpověděli již mnozí autoři. Od nepaměti hraje náboženství, duchovno i zbožnost důležitou roli v životě věřících, ale stejně tak ovlivňuje životy nevěřících. Náboženství představuje jeden z nejvlivnějších aspektů napříč lidskými dějinami. Ve společnosti je hluboce zakořeněno, ať už se jedná o slavení různých svátků: Vánoce, Velikonoce, křtiny a pohřby apod., nebo nastolení určitých hodnot. Mnohé hodnoty převzaté z náboženství ovlivnily společnost v morálním a hodnotovém směru. Rovněž náboženství může některým lidem nabízet řešení v životních krizích, v otázkách smrti nebo smyslu života a dodávat životní směr. Ovlivněny byly i lidské výtvary a kreaace v umění, hudbě, literární tvorbě, kultuře a mnoha dalších směrech (Fontana, 2008; Hood, Hill, & Spilka, 2009; Paloutzian, & Park, 2005). Lidé i zvířata připisují věcem smysl, ať už se cítí k tomu motivovaní, nebo to dělají nevědomě (Raymond, & Paloutzian, 2013). Nicméně, nelze opomíjet negativní stránky náboženství. Dodnes jsou známy spousty událostí, nejen historických, kdy byla moc náboženských institucí zneužita či použita jako zbraň k utlačování. Proto není divu, že mnozí lidé jsou vůči náboženství skeptičtí a odmítaví (Hood, Hill, & Spilka, 2009; Miller, 2000).

Předmětem psychologie náboženství je zkoumat náboženské prožívání a psychické jevy náboženského rázu, které se mohou vyskytovat v prožívání věřících i lidí označujících sebe sama pouze za spirituální (Říčan, 2007; Paloutzian, & Park, 2005). V tomto století je zřejmé, že spiritualita začíná být spojována s psychologií náboženství. Za povšimnutí stojí, že pojem spiritualita byl přidán do názvu spousty věhlasných učebnic týkajících se problematiky psychologie náboženství, například: *Psychologie náboženství a spirituality* (2007) od známého českého autora Pavla Říčana. Dále *Handbook of the psychology of religion and spirituality* první vydání v roce 2005 a druhé v roce 2013 od autorů Raymond F. Paloutzian a Crystal L. Park, nebo třeba *Religiozita, spiritualita a osobnost* (2006) od autorů Peter Halama, Lucie Adamovová, Mária Hatoková a Michal Stríženec.

Snažili jsme se najít odpověď na otázku, proč spiritualita nabývá v poslední době tak výrazné popularity. Důvodů jsme našli mnoho a jako příklad uvedeme

Českou republiku, která je celosvětově považována za jeden z nejsekulárnějších států, přesto mají Češi stále vysoký zájem o nadpřirozeno (Hamplová, 2008). Jedno z možných vysvětlení by mohlo být, že někteří lidé dvacátého prvního století začínají být unavení či dokonce znudění z neustálého soustředění se na sebe samé a hledají něco víc, ale zároveň nechťejí být omezováni náboženskými dogmaty. Za podotknutí stojí, že pokud lidstvo prožívá období blahobytu, nemá tendenci se k něčemu konkrétnímu upínat. Velice důležité je však brát ohled na kulturní rozdíly, protože v blahobytu žije jen část lidstva. Zaměříme-li se však na jiné části světa, kde lidé trpí chudobou a životní podmínky jsou velmi stresující, může být pro ně forma tradičního náboženství mnohem více vyhovující a efektivní. Neznamená to, že by tradiční forma náboženství zbavovala chudoby, ale v mnohých případech poskytne jistou útěchu, konstruktivnější odpověď a možnou sebe transformaci (Young-Eisendrath, Miller, 2000).

1.1 Různé pohledy na spiritualitu

Pojem spiritualita má své prvotní kořeny v teologii a v psychologii se objevil teprve v posledních letech (Říčan, 2007). Sýkora (1999) zmiňuje původ samotného slova spiritualita, které je odvezeno z dvou latinských slov *spiritus* a *spiritualis*. Latinské slovo *spiritus* znamená vitální princip člověka. Především v biblickém kontextu, kdy Bůh vdechl do Adama duši. Z téhož latinského slova a v tomto kontextu vzniklo anglické slovo *inspiration* v překladu inspirace (Fontana, 2008). Slova *spiritus* a *spiritualis* vznikla na základě latinského slovesa *spirare*, což v překladu znamená volně dýchat. Za povšimnutí stojí spojitost mezi dechem, duchem, duchovnem (Sýkora, 1999). Duchovno v hebrejském jazyce *ruchanijut*, znamená životní praxi, v níž je zahrnuto to, co člověka přesahuje (Böhm, 2014).

Pojem spiritualita se stal klíčovým ve světovém měřítku v oblasti psychologie náboženství a ačkoliv je dodnes velice problematický, získal si pozornost mnoha psychologů (viz. Říčan, 2007; Říčan, & Janošová, 2016; Vávra, 2017; Belzen, 2004, 2009, Adamovová, Hatoková, Halama, & Střížnec, 2006; Paloutzian, & Park, 2013). Od poloviny dvacátého století je jeho význam spíš připisován v souvislosti se zvýšeným zájmem o mimo církevní náboženství. Postupně se tak odpoutal od svého křesťanského základu (Vojtíšek, 2010). Slovo spiritualita je často používáno mimo kontext psychologie náboženství či teologie. Stalo se velmi populárním v mnohých oblastech života. Diskutujeme o psané nebo mluvené spirituální pravdě, sledujeme spirituální sportovní výkony apod. (Fontana, 2008).

Pojem pronikl do mnoha oborů v rámci psychoterapie, edukace, kurzů, aplikované psychologie (Říčan, 2007). Domníváme se, že v České republice se slovo spirituální nepoužívá v běžné řeči tolik jako v zemích, kde je angličtina úředním jazykem. K anglickému slovu *spirit* máme v českém jazyce ekvivalent v podobě duše, ducha, ale také to v překladu znamená odvaha, statečnost, kuráž (Lingea, 2010). Přesto se můžeme i v České republice setkat s tím, že slovo spiritualita či spirituální bylo používáno v různých kontextech zcela zbytečně a špatně anebo lidé nevěděli, co si pod tímto pojmem představit.

Ve snaze definovat pojem spiritualita spatřujeme řadu obtíží a otázek, které jsou zatím nezodpovězeny (Belzen, 2009). Za příznačné lze považovat, že obzvláště humanističtí psychologové uznávají spiritualitu jako důležitou v oblasti psychologie motivace a psychologie osobnosti (Říčan, 2006).

Dimenze spirituality je součástí holistického systému, který je rovněž populární (Orel, 2012). Platón (1974) je považován za předchůdce holistického systému, neboť již ve své době upozornil na důležitost celostního vnímání člověka. Podle jeho názoru nelze léčit pouze tělo, ale má se brát ohled i na duši. Je-li duše zdráva, tělo se uzdraví snáze. Za velkou chybu tamějšího léčení považoval, že lékaři ihned oddělují od těla duši. Orel (2012) představuje lidskou bytost jako bio-psycho-socio-spirituální komplex, přičemž tyto čtyři dimenze jsou vzájemně propojené a reagují na sebe. Pokud člověk strádá v psychické či spirituální oblasti, projeví se to určitým způsobem ve všech ostatních.

1.2 Definice spirituality

Na úvod k definicím bychom chtěli upozornit na úvahu p. Belzena (2009, 397): „*Úkolem psychologie není definovat spiritualitu.*“ Přiznává, že spiritualita může být velice rozličná, neboť se jedná o vztah jedince vůči transcendenci. Psychologové by si měli klást za cíl zůstat neutrální a objektivně přijmout fakt, že pro různé lidi může být tento přesahující vztah velice odlišný. Vždy se jedná o sebepřesah, ale ne vždy ze společenského hlediska v pozitivním směru. Sebepřesah může být v rámci terorismu, sexuální rituálů, svatého přijímání, vykládání tarotu apod. Hlavní podmínkou je, aby danou činnost vnímal člověk jako vztah, který ho přesahuje (Belzen, 2009; Pechová, 2011).

Domníváme se, že tolik kolik je na světě lidí, může být i vztahů k transcendenci. Stejně jako se nám doposud nepodařilo všechny lidi detailně definovat jednou definicí, nepodařilo se nám definovat spiritualitu. Přesto je známo, že můžeme najít určité společné rysy, které má každý člověk: fyzické tělo, vývojová stádia, fyziologie, prožívání, myšlení,

časové vymezení apod. Proto věříme, že lze nalézt okrajové rysy i v definování spirituality. Pro lepší představu zmiňujeme několik definicí, které se pokusily z psychologického hlediska pojem spiritualita vystihnout.

Belzen (2009) navrhl soustředit se výhradně na náboženské prožitky a ty prokoumat. Za prvé spatřujeme jisté omezení v tom, soustředit se pouze na spirituální prožitky. Například snění bychom také špatně vysvětlovali, kdyby nebyl definovaný spánek. Za druhé si nejsme jisti, zda je vhodné předpokládat, že všechno, co respondenti označí za spirituální prožitek, jím skutečně bude. Za třetí je docela pravděpodobné, že i spirituální prožitky se budou mezi sebou lišit. Z těchto důvodů se níže do hloubky zabýváme několika definicemi spirituality a posléze samotného prožitku.

„Spiritualita je duchovnost, vyhraněná zaměřenost na psychickou stránku člověka; důraz na co nejmenší závislost psychiky na faktorech tělesných.“ (Hartl, & Hartlová, 2015, 556). Spiritualitu můžeme vidět jako přirozený, individuální vztah člověka s nějakou vyšší mocí, například: Alláh, Stvořitel, Příroda (Dowson, & Lacourure, 2010). Vnitřní duchovní zážitek, který nemusí být integrován v rámci určitého náboženství (Halama, Hatoková, Stríženec & Adamovová, 2006). Pargament (1997) spiritualitu obecně považuje za individuální hledání smyslu skrze napojení na transcendentní sílu. Spiritualita představuje ústřední bod sebepojetí, identity a vztahu k Bohu či jiné síle (Emons, 1999). Pojem původně vznikl jako označení pro hlubokou náboženskou zkušenost. Dnes klade důraz na individuální duchovní prožitek a snahu o dosažení transcendence. Může, ale nemusí být nutně součástí náboženského vyznání (Pechová, 2011). Reprezentuje víru v nemateriální dimenzi, která proniká fyzický svět dotyčného a vytváří jiný stav bytí, který umožňuje mystickou zkušenost. Tato zkušenost podle Fontany (2008) naznačuje, že lidé jsou více než fyzická těla a lidský život nese význam, proto by se měl s tímto významem žít. Říčan (2007) popisuje spiritualitu jako záležitost individua, samotné slovo asociuje něco nového: autentickou vnitřní zkušenost. Upozorňuje na idealizaci spirituality v kontextu něčeho absolutního. Vojtíšek (2010) popisuje spiritualitu jako nezávislou na náboženském zájmu, kladoucí důraz na vnitřní prožitek a na rozdíl od jiných autorů zdůrazňuje praktické denní používání, které má prohloubit a rozšířit schopnosti člověka.

Autoři Young-Eisendrath a Miller (2000) se ve své knize *The Psychology of Mature Spirituality* zaměřují na dvacáté první století a zmiňují tři hlavní atributy vyzrálé spirituality: integritu, moudrost a transcendenci.

- **Integrita** v sobě nese etický závazek a klade důraz na kulturní hledisko jedince. V této souvislosti se odkazují na vývojovou teorii ega, kterou přispěla Jane Loevinger (1976 in Young-Eisendrath, & Miller, 2000), která považuje integritu jako nejvyšší stádium vývoje. V tomto případě nám na mysl vyvstala otázka, zda musí člověk dosáhnout nejvyšší stádium ega k tomu, aby byl spirituální.
- **Moudrost** autoři popisují v kontextu spirituální moudrosti starších předků. V této souvislosti nám vyvstaly na mysl Jungovy archetypy.
- **Transcendenci** vnímá mnoho lidí v dnešní době stylem *willy-nilly*, lidově řečeno bez ladu a skladu (Lingea, 2010), jako mysl rozvíjející techniky. Podle autorů by měla být vnímána spíše jako zkušenost, která expanduje limity našeho běžného vědomí a spojí nás se symbolickou či fenomenologickou realitou za hranicí běžnosti.

Na základě výše uvedených definic nám vyvstala na mysl obrazná představa spirituality, která má posloužit jako pomůcka k lepší vizualizaci a pochopení konceptu. Představme si dva ostrovy, první je ostrov *Běžné reality* a druhý ostrov je *Spiritualita*. Mezi ostrovy vede most, jenž nabývá různých podob a představuje onen individuální vztah s nějakou vyšší mocí. Jeho konstrukce nemusí být postavená na tradičním náboženství. Většinu svého života trávíme právě na ostrově *Běžné reality*. Jakmile člověk jde přes most směrem k ostrovu *Spirituality*, zažívá individuální vnitřní duchovní zážitky v podobě transcendence, které jej přesahují za hranice běžné zkušenosti a získává skrze ně novou autentickou vnitřní zkušenost. Čím více se člověk na mostě přibližuje k oné duchovní substanci, tím více se spirituální prožitek stupňuje svou intenzitou. Člověk není schopen plně ovládat zážitek, který se mu děje, dokud na mostě stojí. Jakmile zážitek skončí, ocitne se znovu na ostrově *Běžné reality* a je pro něj velice těžké popsat, co zažil. Ale ne každý člověk musí mít v životě tyto dva ostrovy a vybudovaný most mezi nimi.

Pod pojem spiritualita můžeme zahrnout různorodý soubor rozporuplného jednání a jevů v lidském světě. Důležitý je kulturní kontext, co může být pro nějaké skupiny lidí hrdinství, může být vnímáno jako negativní činnost pro jiné skupiny (Belzen, 2009). Z předchozích definic viditelně narážíme na problém, že většina autorů vnímá pojem spiritualita jako pozitivní. Předpoklad humanistické psychologie, nebere ohledy na destruktivní aspekty lidské spirituality. Skrze transcendenci může člověk vyvolávat Satana či zlé duchy, páchat násilí nebo sebezabití a přesto dosahuje určitého spirituálního prožitku (Pechová, 2011).

1.3 Spirituální prožitek

Oprostit se od generalizování a věnovat pozornost spirituální motivaci jedince a zážitkům, jež sám považuje za transcendentní (Belzen, 2009). Poněkud odlišný názor měl Jung (1995, 256): „*Je lhostejné, co si svět myslí o náboženské zkušenosti; ten kdo ji má, vlastní velký poklad, který se mu stal zdrojem života, smyslu a krásy, a který dal světu a lidstvu nový lesk.*“ Popisuje náboženskou zkušenost jako absolutní a nezávislou na instituci a dogmatech. Z tohoto důvodu se domníváme, že popisuje spirituální prožitek v podobě vnitřní zkušenosti, kterou podle něj nelze nahradit a pokud chybí v náboženství, tak časem vymizí i silná víra. Podle jeho názoru označovat víru za primární náboženskou zkušenost je mylné, protože se jedná o sekundární jev primární zkušenosti. Duchovní prožitek by měl být ve víře primární a nejdůležitější, sekundární by měla být až samotná, náboženská organizace (James, 1929).

Považujeme za důležité se spirituálními prožitky zabývat a upozorňovat na ně vědeckou sférou i širší veřejnost. Mnoho výzkumných studií týkajících se náboženství či spirituality zdůrazňují onen prožitek, který lidstvo provází snad od nepaměti. Myslíme si, že je chyba tvrdit, že neexistuje, stejně jakože existuje. Vzhledem k růstu zájmu o nenáboženské duchovno je úkolem psychologů se těmito pojmy zabývat a poskytovat veřejnosti relevantní informace. Další důvod spatřujeme v systému Západní psychiatrie, ve kterém stále převažuje klasický přístup a ten nevěnuje čas na rozlišování mezi psychotickými a spirituálními zážitky. Většinou oba diagnostikuje za projev duševní choroby (Orel, & Facová, 2010). Spirituální prožitek by mohl zastávat v lidském životě úlohu stimulačního motivu v kategorii vyhledávání neobvyklých zážitků (Plháková, 2004). „*Stimulační motivy mají určitý vrozený nervový základ, ale jejich uspokojování není nezbytnou podmínkou pro přežití.*“ (Plháková, 2004, 357).

Nicméně, ve snaze definovat spirituální prožitek se setkáváme s dalším problémem a to, co si pod pojmem *experience* v českém překladu zkušenost/prožitek/zážitek představit (Lingea, 2010; Belzen, 2009). V prožitku i po prožitku je člověk uvědomělý, že zažil něco, co nebyl schopen zcela vědomě ovlivnit. Zážitek není jednoduše jen ztělesnění vlastní myšlenky nebo osobní víry (Fontana, 2008). Průkopníkem v této oblasti se stal William James se svou knihou *The varieties of religious experience* (1929), která je v mnohých směrech dodnes nepřekonatelná. V knize se zaměřuje především na náboženské prožitky, která z hlediska dnešního kontextu odpovídají spirituálním prožitkům. Popisuje náboženské cítění jako hromadný jev různých citů, odmítá myšlenku specifického, náboženského citu.

Náboženské pohnutí existuje samo o sobě a vyskytuje se v každém prožitku bez výjimky. Zmiňuje prožitek reality neviděného, jež charakterizuje právě onen transcendentální vztah k vyšší moci. Dále také mystický prožitek, který je hlubší a intenzivnější. Kladl důraz na osobní náboženství, které má primární roli a je založeno na jedincových zkušenostech (James, 1929).

Říčan (2007) uvádí tři základní formy spirituálních prožitků:

- **Numinosum:** jedinečná zkušenost božského posvátna (Jung, 1995). Rudolf Otto (1917, in Říčan, 2007) odlišuje dvě stránky numinosa: *mysterium tremendum* a *mysterium fascinians*. Obě stránky jsou vůči sobě v harmonii. Přičemž první je děsivá, krutá stránka a k ní je komplementární druhá, která je blažená z oné bázně, jež vrcholí v obdiv a stává se nejvyšší hodnotou v životě jedince.
- **Mimořádné spirituální prožitky:** jsou nejtěžší na zkoumání a přitahují největší pozornost lidstva, jedná se o vrcholné zkušenosti. Můžou se dostavit spontánně, navodit pomocí askeze, meditace, modlitby, chemicky apod. (Říčan, 2007). Mimořádné nábožensky-spirituální prožitky se většinou dějí náhodně a obvykle radikálně změni daného jedince (Orel, & Facová, 2010).
- **Spirituální každodennost:** veškerá náboženská každodennost a jedincovo jednání, prožívání ve vztahu k náboženství a duchovnu. Formy prožívání nejsou omezeny na náboženský život, například: strach, důvěra, naděje, radost, pokoj apod. (Říčan, 2007). Mnozí lidé se mohou domnívat, že spirituální prožitek měli, ale nemusí to být pravda. Mohlo se jednat o domněnku, která vznikla na základě silných emocí (Hood, Hill, & Spilka, 2009). Emoce hrají v náboženství obrovskou roli a jsou ovlivněny kulturou jedince (Corrigan, 2004).

Spirituální aspekt bez náboženského přičinění může být například hluboká intimita až jakási duševní blízkost vyvolávající blažené pocity přesahující běžnou zkušenost (Orel, & Facová, 2010). Belzen (2009) zmiňuje, že pokud chce psycholog zůstat neutrální, měl by do výzkumné studie zahrnout vše, o čem se proband domnívá, že je spirituální jev. Spirituální prožitek dobře vystihl svatý Augustin, který zmiňuje, že víme, co to je, dokud po nás někdo nechce vysvětlit, co je to (in Hood, Hill, & Spilka, 2009).

Pokusme se nad tím zamyslet z odlišné perspektivy a představme si spirituální prožitek jako určitou činnost, která propojuje veškeré funkce bytí. Z obecné psychologie víme, že cvikem lze každou činnost trénovat a zdokonalovat. Zkusme připustit, že by spirituální prožitek opravdu mohl být činností jako každá jiná. Každý k ní určitým způsobem dochází,

pomocí praktik jím zvoleným. MacDonald (2002) popisuje pět různých cest, které člověka pojí se spiritualitou. Možná je zapotřebí spirituální činnost trénovat stejně jako fyzickou výdrž, aby se objevily výsledky.

Lidé v podobných fázích života zažívají krize a hledají nový smysl. Různorodost se tvoří formováním, učením a vývinem, prostředím a lidmi kolem (Frankl, 1994). Z těchto důvodů nám připadá skoro až nereálné, aby z fyziologického hlediska některé mozky spirituální zážitky zprostředkovávaly a jiné ne. Pokud by se existence spirituálního zážitku v budoucnu prokázal na chemické úrovni, mohl by to být užitečný nástroj v psychoterapii. Domníváme se, že by z vědeckého hlediska ani tak nezáleželo na tom, zda ona vyšší substance existuje jen v lidském mozku anebo i mimo něj. Tento důkaz prožitku by mohl odkrývat mnohé odpovědi o nás samotných.

Za přínosné v této úvaze považujeme hypotézu Belzena (2009, 403): „*psychické procesy, které se při nich odehrávají, jsou stejné jako psychické procesy v jiných než náboženských činnostech, ale je jim dáván jiný význam.*“ Otázkou ale zůstává, kam zařazovat například prožitky fanoušků z rockových koncertů či ze zapojení do demonstrace. Přestože se nám na první pohled jeví jako nezapadající do této kategorie, nabízejí určitý pocit splynutí, jež může být pro některé lidi transcendentální a umožňují fanouškům zapomenout na každodennost a nabízí jim silné tušení něčeho většího (Taylor, 2013).

1.4 Pojmy příbuzné spiritualitě

Situace ohledně zastřené pojmu spiritualita nám připomíná citát, který zmínil o psychologii Ebbinghause, že „*má dlouhou minulost, ale krátkou historii*“. (in Plháková, 2006, 95). Abychom lépe pronikli k oné minulosti, měly by být v krátkosti připomenuty pojmy příbuzné: náboženství a religiozita, jelikož právě ony jsou se spiritualitou hluboce spojovány (Fontana, 2008).

„*Pojmy spiritualita a náboženství jsou totiž často zaměňovány, a tudíž vysvětlení pojmu spiritualita nutně vyžaduje i vysvětlení pojmu náboženství.*“ (Popp-Baier, 2009, 195). Náboženství je často chápáno jako určitý protipól spirituality, ale nemusí to být pravidlem. Jeho definice je obtížná, i když lépe uchopitelná než definice spirituality. Slovo náboženství pochází rovněž z latinského slova *religio*, které můžeme přeložit jako závazek, pouto (Fontana, 2008; Popp-Baier, 2009; Lingea, 2010). Náboženství je souhrn projevů, při jejich popisu Říčan (2007, 42) vychází z Mrázkovy definice „*jež vidí v náboženství souhrn projevů... vztahu k numinózní transcendenci.*“ Z psychologického pohledu je numinosum

specifický cit, niterný prožitek duševních jevů, který se vyskytuje u věřících lidí a patří zde i náboženské úkony, důraz na tradiční pojetí náboženství (Fontana, 2008). *Numinous* v překladu znamená posvátný či božský (Lingea, 2010). Hardy (1979) uvádí dvě základní náboženské zkušenosti. První z nich je zkušenost posvátného (vědomí posvátného) a druhá souvisí se spiritualitou a nazývá ji mystickou zkušeností, což je pocit splynutí s božskou mocí. Závazek reprezentuje lidské rozpoznání větší moci, kterou člověk poslouchá, vyznává skrze pravidla nastolená náboženskou institucí, například pomocí rituálů (Fontana, 2008).

Existují dvě možnosti, jak definovat náboženství, a to skrze funkcionální definice a substantivní definice. Funkcionální definice reprezentuje danou náboženskou instituci, poskytuje řešení problémů, odpovídá na základní otázky, udává směr a dané normy. Substantivní definice popisuje víru jako takovou a činy, které předpokládají existenci nadpřirozených sil (Bruce, 1996). V mnohých tradičních náboženstvích jsou od věřících vyžadovány určité sociální role. Například: partner, rodinný příslušník nebo přítel, které nejsou ryze spirituální a za které je jedinec odměňován nebo trestán (Young-Eisendrath, Miller, 2000). Některé emoce věřících se pojí s materiální substancí v tradičním náboženství, například: svaté přijímání, uctívání modly, amulety apod. (Corrigan, 2004).

Autoři Paloutzian, & Park (2013) se zmiňují o rozvoji tzv. *Religious meaning system* v překladu náboženský významový systém (Lingea, 2010), který zkoumá z neutrálního pohledu, jak věřící činí své rozhodnutí a jak je významový systém aplikován v rámci psychologických procesů. Na náboženství může být pohlíženo z hlediska utility jako na kulturu, která poukazuje na paralelu mezi idiosynkrazií a univerzalitou k aspektům spirituality a náboženství. Náboženství formuje v člověku určité dané standardy, které věřící přebírá. Většinou se jedná o nějaký druh sebekontroly, který je formován pomocí specifických morálních standardů pro dané náboženství. Dále může být spatřena snaha náboženských institucí motivovat člověka, aby byl žádoucí a dobrý pro ono náboženství. Většinou pomocí prosociální viny, když udělá něco neslučitelného s danými standardy onoho náboženství (Watts, 2017).

Druhý pojem, který je třeba vysvětlit a souvisí přímo s náboženstvím, je religiozita neboli zbožnost. Pojem můžeme rozdělit na religiozitu vnitřní a vnější. Oba typy religiozity mají několik proti pólových stupňů: řídicí motiv, hierarchickou hodnotu, niternost versus vnějšek, náboženská praxe a vztah k ní, vztah náboženství k celku života, altruismus versus egoismus, pohled na společenství, dogmatický postoj. Vnější religiozita má řídicí motiv v náboženství, které slouží člověku. Náboženství je ve vnější religiozitě venkovní hodnotou,

která pouze slouží jako životní doplněk a poskytuje nositeli určité benefity pro jeho postavení. Nepocítuje potřebu pravidelného praktikování ani plné integrace náboženských pravidel do svého života. Na druhé straně pro vnitřně religiózního člověka má náboženství smysl samo o sobě a zaujímá nejvyšší stupeň hierarchických hodnot v jeho životě (Halama, Adamovová, Hatoková, & Stríženec, 2006).

Můžeme se také setkat s dělením religiozity na tradiční a alternativní. V případě alternativní religiozity se může jednat o kvazi-náboženské jevy. Jako příklad uvádíme víru v horoskopy, akupunkturu, akupresuru, homeopatika apod. Zde znovu narážíme na překážku, kde je přesně hranice kvazi-náboženských jevů a co vše do nich můžeme zahrnout. Obecně se jedná o představy, postoje nebo činnosti, které stojí mimo tradiční náboženství či církve. Může se jednat o víru v magii, věštce, amulety, okultismus, novopohanství (Hamplová, 2008; Fontana, 2008).

1.5 Vztah náboženství, religiozity a spirituality

Spiritualita v nejčistější podobě provází člověka snad od nepaměti. Většina světových náboženství se mohla rozvinout na základě hlubokého spirituálního prožitku jejich zakladatelů. Zatímco náboženství se stává přirozeně hierarchickým systémem, který se může v některých směrech od ryze spirituální dimenze odklánět, hluboká spiritualita stírá veškeré lidmi vytvořené rozdíly (Orel, & Facová, 2010).

Ve snaze najít správný postup při popisu vztahu mezi náboženstvím a spiritualitou byly rozlišeny čtyři směry, kterými by se měl proces ubírat. Nejdříve je zapotřebí uvědomit si rozdíl mezi spiritualitou a náboženstvím, který je zmíněn výše. Poté pojmy definovat ve vztahu k duchovnu, zbožnosti a vnitřnímu životu skrze psychologické procesy a osobní zkušenost dotyčného. Konečná definice vztahu se bude dotýkat životních otázek a významu, který v sobě jednotlivec nese (Popp-Baier, 2009).

Člověk může být religiózní, ale nemusí být spirituální nebo může být religiózní a spirituální zároveň (Zinnbauer, Pargament, & Scott, 1999). V dnešní době se stává populární přístup: „*Spiritual, but not religious*“ v překladu duchovní, ale nenáboženský (Fuller, 2001), jenž popisuje tuto situaci v Americe. Tento přístup se v dnešní době nejčastěji uplatňuje k pochopení nenáboženské spirituality (Říčan, 2007). Nejčastěji jsou mezi spiritualitou, religiozitou a náboženstvím uváděny dva hlavní vztahy: buď spiritualita stojí v opozici náboženství, nebo je jeho součástí (Paloutzian, & Park, 2013).

Jako první se budeme zabývat popsanými rozdíly mezi náboženstvím a nenáboženskou spiritualitou. Byly vybrány čtyři hlavní opoziční body, v kterých spatřujeme důležitost.

- **Funkční spiritualita a substantivní náboženství:** spiritualita zaměřující se na osobní intimní vztah s jednotlivcem a posvátno, nalezení smyslu, vlastního potenciálu. Náboženství definuje většinou striktně existenci posvátna, vyžaduje formální víru, oddanost, skupinovou praxi, víru v instituci (Paloutzian, & Park, 2013). Domníváme se, že tato první polarita se nejčastěji vyskytuje v definicích odlišujících spiritualitu od náboženství.
- **Statické institucionální náboženství a dynamická osobní spiritualita:** zjištění lidstva, že ne všechno, co se v náboženství praktikuje, je funkční pro duchovní život, tradice jsou často opakovány často bez hlubšího zamyšlení a ze zvyku. Snaha o změnu bývá ze strany náboženské instituce často nevíтанá a odmítaná (Hood, Hill, & Spilka, 2009).
- **Náboženství je tradiční, spiritualita experimentálně objevuje hranice lidského vědomí:** spiritualita, na rozdíl od náboženství či religiozity, nemusí mít vazbu na náboženskou instituci a je chápána jako individuální, dynamická a vnitřní. Ve srovnání s ní je náboženství viděno jako statické, vnější, dogmatické a konvenční (Paloutzian, & Park, 2013; Říčan, 2007).
- **Až moc negativně přijímané náboženství a až moc pozitivně přijímaná spiritualita:** většina lidí si v dnešní době pod pojmem náboženství představí omezenost, zákaz, doktrínu, zatímco zastřený pojem spiritualita jim může dávat pocit svobody a nespoutanosti (Paloutzian, & Park, 2013; Fontana, 2008).

Popisování spirituality jako opozice náboženství je často kritizováno. Především se poukazuje na špatný styl definice náboženství, který se jeví poněkud omezeně a přehnaně negativně. V definicích se často hovoří o studených entitách a funkcích, které ve skutečnosti nepopisují, jakým stylem náboženství a jedinec v něm fungují v reálném životě. Výsledkem může být zamrzlý popis zastaralého náboženství, nikoliv diverzní skutečnost v realitě dnešního světa (Paloutzian, & Park, 2013). Pokud by spiritualita byla chápána jako *"...záležitost vnitřního niterného prožívání jedince."* (Orel, & Facová, 2010, 229), pak by musela být součástí náboženství a zároveň přítomná v životě nevěřících lidí. Podle našeho názoru je takto generalizování spirituality poněkud předčasné. Pokud je spiritualita

součástí náboženského vyznání, byla by zřejmě přítomná například v rozjímání, modlitbách, meditacích apod. V tomto kontextu rozumíme, že by byla nejen přítomná v osobní modlitbě, ale i v praktikování daného náboženství (Hood, Hill, & Spilka, 2009).

Rozdíl mezi religiozitou a náboženstvím je následující: náboženství probíhá na větší sociální a společenské úrovni, zatímco religiozita je lidská aktivita vyvíjena individuálně (Belzen, 2009). Religiozita je nejčastěji rozdělaná na tradiční a alternativní. Tradiční religiozita se váže k náboženství a může být tedy přítomná v člověku, který je spirituální v rámci svého náboženství. Naopak alternativní religiozita má často charakter synkretické zbožnosti a je přítomná v nenáboženské spiritualitě. Alternativní religiozita je podrobněji rozebrána níže v souvislosti s historickou perspektivou. Klíčovými indikátory k rozlišení religiozity jsou členství v určité náboženské skupině a aktivní praktikování onoho náboženství (Václavík, 2010). V neposlední řadě existují lidé, kteří jsou náboženští, ale nikoliv spirituální. Věří a hlásí se k určitému náboženství a jeho dogmatům, ale není z jejich strany vyvíjena žádná aktivita, která by jim umožňovala oddanost vůči transcendenci (Belzen, 2009).

Představujeme si náboženství a spiritualitu jako dvě samostatné množiny, které mohou mít určitým místě společný průnik.

1.6 Možnosti ve zkoumání spirituality

V následující kapitole je rozebráno, co a jakými způsoby můžeme v oblasti psychologie spirituality zkoumat. Měření spirituality není jednoduché, neboť je to velice široký koncept, dosud pořádně neprobádaný. Přesto jeho základy stojí na vědeckých metodách a výzkumech (Hood, Hill, & Spilka, 2009). Belzen (2009) považuje za přínosné zaměřit se na spirituální prožitky a přispět tak k lepšímu definování základních pojmů v psychologii spirituality. Při výzkumu spirituality výzkumníkům doporučuje:

- studovat individuálně případy, kdy je spirituální prožitek u jedince rozvinut,
- klást důraz na prostředí, kde je jev studován a brát na to ohled,
- být dostatečně informován, co se pod pojmem spiritualita rozumí a pokud možno mít i osobní zkušenost spirituálního prožitku,
- pokud výzkumník nemá vlastní zkušenost, měl by se snažit prožitek zažít na vlastní kůži,
- spiritualita je velice intimní věc, proto by si měl výzkumník získat důvěru svých respondentů.

Spiritualitu můžeme zkoumat kvalitativně i kvantitativně. Záleží na tom, čemu se náš výzkum bude věnovat (Fontana, 2008). V případě zkoumání spirituálních prožitků by bylo žádoucí sáhnout po kvalitativních metodách. Velice oblíbené však bývají i kvantitativní metody, kde je velkou snahou psychologů psychometricky spiritualitu operacionalizovat. Dotazníkové metody mohou být poněkud omezující a můžeme ztratit spoustu zajímavých informací i materiálu (Říčan, 2007).

Paloutzian, & Park (2014) rozdělili zkoumání spirituality a zbožnosti do kategorie dispoziční a funkční. Přičemž dispoziční měření spirituality měří rozdíly mezi lidmi, nebo osobnostními vlastnostmi jako je well-being, vnímání vazby, sociální participace apod. Funkční měření spirituality se týká rozmanitosti prožívání spirituality u daného jedince, zkoumají se například jeho spirituální prožitky, motivace, coping při nepřízní osudu, hodnoty apod.

1.7 Spiritualita u mladých dospělých a seniorů

Některé vývojové teorie byly aplikovány v rámci celoživotního vývoje spirituality a náboženství. Rozhodli jsme se přiblížit pohled na spiritualitu v mladé dospělosti a seniorském věku pomocí Eriksonovy teorie osmi věků člověka, která původně vychází z psychoanalýzy a její existenciálně-spirituální aspekt byl oceněn až sekundárně (Říčan, 2007). Ve srovnání lidí v mladší dospělosti a seniorském věku, mohou starší dospělí lépe integrovat svou víru v externí místo řízení, přesto si uchovat určitý smysl vnitřního řízení (Fiori, Brown, Cortina, & Antonucci, 2006).

Vývojovou krizí pro mladou dospělost je tenze mezi intimitou a izolací a týká se dvacátých až třicátých let, přičemž ženy bývají v tomto období napřed. Podle psychoanalýzy se jedná o stádium genitivity ve smyslu poznání, že vrcholná psychická blízkost poskytne teprve ty pravé sexuální podmínky. Klíčem k pravé intimitě je sebeotevření. Umožnit druhému člověku poznání svých silných i slabých stránek. Dále bezvýhradná důvěra, respekt k svobodě partnera, sdílená budoucnost (Erikson, 1965). Plná duševní intimita vyžaduje stálou duševní identitu obou partnerů, ke které v této době dochází většinou později než v adolescenci či rané dospělosti. Jedná se o rozličné vztahy: milenecké, přátelské, vztahy ke spolupracovníkům. Intimita může tvořit vztah k Bohu nebo transcendenci, který člověku ukazuje jeho pocity vůči tomu, co považuje za přesah sám sebe (Říčan, 2007). Mladá dospělost je první etapa života, kdy se rychlé změny zpomalují a nabírají odlišné tempo. Člověk formuje svůj pohled na svět, rozvíjí mnoho svých talentů a volí si cestu, životní směr,

cíl. Přičemž hodnoty už bývají více ustáleny (Říčan, 2014). Domníváme se, že právě z tohoto důvodu by mohli být lidé v mladé dospělosti spiritualitě více otevření a vnímaví. Obzvláště v dnešní době, která má povětšinou vysoké nároky a je v módě zvyšující se tendence hledat něco, co zkušenost běžného života přesahuje.

Lidé v seniorském věku mají před sebou krizi v podobě tenze mezi integritou a zoufalstvím. Ve stáří se většinou zvyšuje senzualita týkající se drobných pohybů a věcí. Pokračuje empatická starostlivost o rodinu a blízké. Sexuální chťiče pomalu ustávají. Graduje napětí mezi integritou a zoufalstvím z blížící se smrti, dále z chátrání těla i duše (Erikson, 1965). V tomto období se člověk může cítit více sám, nepochopen. Přichází na všechno, co mohl udělat a prožít jinak. Integrita znamená přijmout celost svého bytí takovou, jaká je. V tomto kontextu o ní bývá hovořeno jako o cíli duchovní cesty. Staří lidé rádi vzpomínají a vypráví vzpomínky, protože obvykle takové intenzivní zážitku už nemají a také potřebují shrnout svůj osobní příběh do smysluplného celku (Suchmelová, 2016). Teprve po prožití této krize a tenze se rodí zralá integrita (Erikson, 1965). Získanou cností je moudrost. „...*zaujetí životem, přitakání k němu, při němž si zároveň zachováváme odstup daný vědomím smrtelnosti.*“ (Říčan, 2007, 251). Člověk musí přijmout, že již není tak výkonný, naopak se znovu stává závislým na vlastních dětech, speciální péči, lékařství (Suchmelová, 2016). Tyto pocity se údajně můžou proměnit v bezstarostnost a naději. Zbožnost seniorů má převážně meditativní formu, starý člověk hledá vnitřní pokoj a odpoutává se od radostí i strastí. Příprava na poslední cestu se zřetelně dotýká otázky, zda člověk podle svého pohledu život žil nebo přežíval (Říčan, 2007). Formální aktivní účast ve společenstvích s věkem klesá, ale naopak ona neformální se mírně zvyšuje. Duchovnost se obzvláště zvyšuje ve stáří, neboť člověk čelí svému konci a mají nižší pocit osobní kontroly, než mladí lidé (Fiori, Brown, Cortina, & Antonucci, 2006). Na druhou stranu je otázka, zda se jedná více o spiritualitu a touhu po ní, nebo o strach z blížícího se konce života.

2 ČEŠI A NÁBOŽENSTVÍ V 21. STOLETÍ

Česká republika je považována za jeden z nejvíce sekulárních států Evropy. Málo obyvatel se hlásí k náboženskému vyznání, ještě méně praktikuje aktivně svou víru nebo má důvěru k církvi (Belzen, 2009). Nicméně, zájem o nadpřirozeno a kvazi-náboženské koncepty zdaleka nevymizel. Zatímco se Češi i větší část Evropanů jeví jako sekulární a necírkevní, formuje se zde jiný a nový typ náboženství. Součástí moderního světa je vývoj, změna a diferenciaci i v náboženském ohledu. Lidstvo se postupně vymaňuje ze závislosti na církvi. Moderní společnost je v přirozeném rychlém vývinu, který se mění rychlostním tempem a náboženství dostává jiné podoby (Hamplová, 2008; Hamplová, 2010).

2.1 Historická perspektiva

Kultura udává určitou strukturu a smysluplnost, kterou věcem kolem nás přiřazujeme (Hartl, & Hartlová, 2015). Podle tohoto přístupu by mohla být spiritualita kulturně podmíněná. Kultura dané země je úzce spjata s její historií, proto níže v krátkosti připomeneme pár důležitých historických milníků. Podle Belzena (2009) existovalo staré apriorní tvrzení, že lidstvo od svého základu je přirozeně náboženské. Tohle tvrzení mohlo být jedním z důvodů, proč se po pádu komunismu předpokládalo, že nově nabytá náboženská svoboda oživí v lidech dlouhodobě zájem o náboženství. V průběhu dvacátého století ve velkém panoval názor, že je lepší mít nějaké náboženství než žádné. Tato domněnka snad vznikla na základě strachu z toho nevěřit, neboť už tehdy bylo známo, že je pro duševní zdraví lepší víru mít. Hlavně pokud byl člověk lapen do určitého sociálního systému, kde by mu nevíra byla vytýkána (Hamplová, 2008).

Přes komplikovanou historii, kdy se naše země potýkala s husitským hnutím a poté znovu rekatolizací v 17. a 18. století, spatřujeme především průběh 19. a 20. století z historického hlediska za nejvíce klíčový. Na úvod dodáváme, že už za doby habsburské monarchie byl proud české ideologie vůči náboženství ve srovnání s jinými národy více méně lhostejný. Později Češi odmítli habsburskou dynastii, německý jazyk a s tím i tamější kulturu spolu s římskokatolickou církví, která v té době byla úzce propojená s Rakouskouherskou říší. Do tří let od vzniku Československého státu roku 1918 část

obyvatel přešla buď k liberální Církvi československé husitské anebo byli bez vyznání (Václavík, 2010).

Po druhé světové válce následovalo nastolení diktatury proletariátu, která jasně viděla v náboženství opium lidstva a snažila se ho vymýtit, přičemž byla docela úspěšná v potlačení náboženské činnosti obyvatel. Tím, že církev ztrácela vliv ve veřejném dění, přestávala ovlivňovat významné životní události obyvatel, například: pohřby, svatby a tím pádem ji část obyvatel přestala postrádat (Hamplová, 2010; Václavík, 2010).

Za velký přelom považujeme listopadovou revoluci 1989, která přinesla řadu zásadních změn, včetně nového definování vztahu mezi Čechy a náboženstvím. Zprvu při budování nového morálního řádu bylo tradiční náboženství vítaným pomocníkem. V prvních letech nově vzniklého demokratického státu zejména katolická církev měla významnou pozici a prestiž, neboť byla považována za jednoho z vítězů v boji proti komunismu. Důležitou postavou tehdejší revoluce byl biskup Václav Malý, který sjednocoval křesťany a aktivně protestoval proti minulému režimu. Toto období bylo pro katolickou církev jedno z nejvýznamnějších v dějinách České republiky. Demokratický režim vznikající po revoluci se vytvářel především jako opozice na režim minulý, což mohlo být z hlediska dlouhodobé náboženské motivace problém. Po roce 1992 se počty lidí hlásící se k církvi začaly vracet k původním předrevolučním hodnotám (Václavík, 2010).

V praktické části práce se zaměřujeme na Zlínský kraj, který má hlubší náboženské kořeny. Ve východní části republiky byl v minulosti při sčítání lidu (1921, 1930, 1950) několikrát potvrzen vyšší počet věřících lidí než v západní části republiky. Nejvyšší podíl lidí bez vyznání měl Středočeský kraj. Naproti tomu v tehdejší Severomoravském kraji, kde patřil Olomoucký, Moravskoslezský a Zlínský kraj byl podíl lidí bez vyznání nejnižší. Sčítání v letech 1991 ukázalo, že se více žen, než mužů hlásí k tradičnímu náboženství. S těmito výsledky se potýkáme dodnes (Václavík, 2010).

2.2 Ztráta náboženské motivace

Vedle historických faktů existuje hned několik dalších hypotetických teorií, proč lidé ztratili zájem o náboženství. Hlavní oblasti veřejného života se více specializovaly a přebraly vlastní funkčnost, což vedlo k tomu, že se stát z ekonomického hlediska stal nezávislý na náboženství a vzájemně se od sebe odloučili. Můžeme s jistou nadsázkou říct, že dnes už stát nepotřebuje náboženství, aby zůstal funkčním státem, zatímco náboženství potřebuje obyvatelé ze státu, aby nezaniklo. Díky modernímu pluralismu Evropa není již zmítána

náboženskými předpisy a normami. Názory na svět se staly pro většinu obyvatel všeobecně dostupné. Expandující mixování kultury ukázalo spoustu různorodých pohledů na danou problematiku, a tudíž je téměř nemožné vybrat a uvěřit jedné pravdě. Lidstvo se nachází v době, kdy je přehlčeno informacemi, které přicházejí z velmi rozmanitých zdrojů. Kromě toho, že stále existuje spousta druhů náboženství, sekt a různých spirituálně se tvářících směrů, velký podíl v informovanosti zastupují masmédia, která mohou s lidmi manipulovat a zneužívat svou moc. Například upozorňují na různé nové techniky a odkazují k různým postupům, jak dosáhnout transcendence (Luckmann, 2010; Hamplová, 2010).

Dostali jsme se do věku autenticity zaměřeného na individualismus, kdy mnoho lidí ignoruje kdysi nastavená morální pravidla. Doba je uvolněná a lidé se řídí svým vlastním spirituálním instinktem. Náboženská dogmata nejsou moderní, přesto mnoho lidí se snaží o dosažení zkušenosti posvátna a hledají bezprostřední hloubku. Mnoho lidí může mít pocit prázdnoty a bezúčelnosti, který může pramenit právě ze ztráty náboženských hodnot a snad kdysi náboženská cesta se transformuje na spirituální hledání sama sebe a životní cesty. Mimo jiné touha nalézt svou spiritualitu je často spojována s hledáním zdraví (Taylor, 2013).

2.3 Alternativní religiozita

„V Evropě tak vítězí spíše jiná podoba náboženského světa, kterou lze nazvat alternativní či detradicionalizovou religiozitou či spiritualitou.“ (Hamplová, 2010, 14). Podle Hamplové (2010) nezanedbatelný počet Čechů věří v nadpřirozeno a zajímá se o spirituální otázky. Přestože byla alternativní religiozita rámcově popsána, panuje jen malá shoda, co všechno do ní zahrnovat a je to zastřešující pojem pro magii, okultismus, mystickou tradici apod. Většinou se jedná o kvazi-náboženské jevy, představy, nauky, činnosti, které jsou rovněž distancovány od oficiálních náboženství. Alternativní religiozita může mít mnoho podob například: četba a víra v horoskopy, šamanismus, novopohanství, tarot, zájem o parapsychologii, meditace, jóga, východní medicína, New Age, spiritismus apod., přičemž podmínkou pro všechny tyto činnosti je rámec věrouky, který stojí mimo nauky oficiálních náboženství. Greeley (2003, in Hamplová, 2008) ve svém díle upozorňuje, že populární magie je založená na pohanství a zároveň zdeformovaném křesťanství a její forma pochází ze středověku (Hamplová, 2008; Hamplová, 2010).

Na druhé straně magie slouží k tomu, aby člověk dosáhl svých cílů a ovlivnil síly v materiálním světě ku svému prospěchu. Rádi bychom zde položili otázku, zda by tohle

mělo být považováno za cíl spirituality. První zádrhel spatřujeme ve spojení spirituálních prožitků a magie, která by se podle definice měla snažit ovládnout onu transcendentální sílu, ke které by podle popisů prožitků mystiků měl člověk naopak cítit oddanost, obdiv, pokoru. Tato síla by ho měla změnit sama o sobě a poskytnout mu možnost sebeaktualizace. V magii je snaha onen oddaný vztah k transcendenci ovládnout a přetransformovat ve svůj prospěch, načež se člověk staví vědomě do popředí svého zájmu. Domníváme se, že magie má své místo v alternativní religiozitě, ovšem je otázkou, zda má i své místo ve spiritualitě. Pokud bychom se podle návrhu p. Belzena (2009) drželi především spirituálních prožitků, možná by bylo žádoucí v budoucnu predestřit dvojí dělení: alternativní religiozita a spiritualita.

3 SOCIÁLNÍ UČENÍ A SPIRITUALITA

Cílem této kapitoly je krátce představit sociální učení a plynule navázat na koncept *Locus of control*, který je zkoumán v praktické části práce. Považujeme za příznačné zmínit sociální učení v souvislosti psychologii spirituality a náboženství.

Mechanismus sociálního učení funguje u všech lidí podobně, ale liší se právě stavebními kameny a prostředím, odkud lidé pocházejí (Nakonečný, 2009). "*Sociální učení lze definovat jako získávání poznatků a zkušeností v rámci interakce s jinými lidmi.*" (Vágnerová, 2017, 143). Sociální učení popisuje, jakým způsobem si jedinec ve společnosti osvojuje své zvyky, chování, jednání a jejich vhodnost v sociálních situacích a obsahuje proces socializace vedoucí k vytváření konstruktů a schémat. Právě v tomto procesu se formuje individuální pohled jedince na jeho život (Výrost, & Slaměník, 2008). Sociálně-kognitivní perspektiva vidí osobnost jako výsledek interakcí mezi individuem a okolím, přičemž důraz v tomto procesu se klade na myšlení, emoce a chování. Za důležitý považujeme cyklus reciproční determinace, který je vyobrazen jako kruh s třemi body: osobnost, chování, společnost/kultura (Cakirpaloglu, 2012). Všechny tyto aspekty považujeme za důležité zahrnout i do studia spirituality.

3.1 Julian Rotter

Navázal na svého učitele Kurta Lewina, který je autorem teorie pole. V rámci ní se všechny duševní aktivity odehrávají v psychologickém poli jedince. Lewin se pokusil operacionalizovat všechny proměnné v poli a za funkci osobnosti považoval její chování, které je ovlivněno osobnostními vlastnostmi a psychologickým prostředím (Plháková, 2006). Julian Rotter taktéž vysvětloval chování člověka v jeho interakci s prostředím a zdůraznil dvojí funkci psychologického prostředí: nejenže si v něm člověk většinu chování osvojuje, ale zároveň skrze něj uspokojuje své potřeby.

Vystavěl svoji teorii sociálního učení na čtyřech proměnných: potenciál chování, očekávání, hodnota posílení a psychologické situaci (Barone, Maddux, & Snyder, 2012). Nicméně, nejvíce se proslavil, když roku 1966 představil koncept *Locus of control* a I-E škálu, kterým se věnujeme v následující podkapitole.

3.2 Locus of control

Koncept místa řízení je v psychologii znám od druhé poloviny dvacátého století a vychází z Rottrovy teorie sociálního učení a má vícero možností překladu: umístění vlivu, místo řízení, lokalizace kontroly (Paulík, 2017; Pechová, 2011). Rozhodli jsme se pro tuhle práci používat název místo řízení. Místo řízení je součástí individuálního vědomí jedince o tom, do jaké míry může ovlivnit a změnit svůj život, role, jednání, činy apod. Rozlišujeme dva základní typy místa řízení: externalismus (vnější) a internalismus (vnitřní).

Externalisté bývají přesvědčení, že vnější okolnosti jejich život řídí a věří, že na ně nemají vliv. Přenechávají na nich zodpovědnost a na svůj život takřka rezignují. Lze hypoteticky předpokládat, že člověk s vnějším místem řízení by mohl být více nábožensky ovlivněn. Naopak internalisté věří, že mohou situace v životě měnit a ovlivňovat a přebírají tak za svůj život odpovědnost (Paulík, 2017; Vymětal, 2004). Přesto si někteří lidé s vnitřním místem řízení mohou paradoxně zvolit spiritualitu jako cestu, přičemž se jim díky ní zlepši pocit vnitřního řízení v procesu zvládání obtížných životních situací. V rámci odevzdání se, člověk prožije sebetranscendenci a posílí svůj stav bytí. Na druhou stranu mnoho náboženských systémů může jedince přimět, aby si těžké životní události interpretoval jako další důkaz pravdivosti systému (Fiori, Brown, Cortina, & Antonucci, 2006). Lidé s vnitřním místem řízení se údajně snadněji vyrovnávají se ztrátou, protože nevěří v podstatný vliv náhody. Externalisté pocítují při ztrátě více negativních změn (Zautra, & Wrabetz, 1999 in Paulík, 2017). Výzkumy často naznačují, že externalisté více spoléhají na Boha či víru. Nicméně, závislost na víře a závislost na Bohu není to stejné. Na rozdíl od fatalismu, kde je místo řízení velice výrazné, ve vztahu ke spiritualitě či zbožnosti je místo řízení jemnější (Fiori, Brown, Cortina, & Antonucci, 2006).

Z pohledu genderového rozdílu se místo řízení údajně liší, přičemž ženy jsou údajně spirituálnější a zbožnější než muži. Jeden z důvodů, proč tomu tak je může pocházet z historie. Ženy byly často znevýhodňovány, co se týče ekonomické závislosti, příležitostí, přetížení rolí apod. U žen se více než u mužů předpokládá vnější místo řízení. Může být pravděpodobné, že ženy budou využívat zbožnost k tomu, aby svůj pocit vnitřní kontroly zesílily. Nicméně rozdíl mezi pohlavím taktéž může záviset na věku respondentů (Fiori, Brown, Cortina, & Antonucci, 2006). Pro zjištění místa řízení byla v roce 1966 Rottrem vytvořena I-E škála, která existuje v podobě nepublikované, experimentální verze. Více se o ní zmíníme v praktické části práce v kapitole věnované testovým metodám.

4 DOSAVADNÍ VÝZKUMY

V této kapitole zmiňujeme některé výzkumy týkající se místa řízení a spirituality. Zaměřujeme se na kvantitativní výzkumy, přičemž se nejčastěji zaobíráme hlavně těmi, které se přibližují našemu výzkumnému záměru.

4.1 Výzkumy místa řízení

Místo řízení lze zkoumat v souvislosti s rezistencí a ovlivnitelností, dosažení úspěchu, kognitivní aktivitou, copingem, náboženskou vírou apod. Přičemž se tento koncept potýká s podobným problémem jako spiritualita: širokost a zároveň omezenost. Omezenost je spatřována ve snaze rozdělit lidi na dvě skupiny. V těchto skupinách je zároveň zahrnuta širokost a neurčitost, co do nich přesně patří. Mnoho výzkumů dospělo k závěru, že bylo poskytnuto dostatečné množství důkazů prokazujících existenci místa řízení (Lefcourt, 2014).

Nedávný výzkum (2006) s názvem *Locus of control as a mediator of the relationship between religiosity and life satisfaction: Age, race, and gender differences* zkoumal místo řízení jako mediátor ve vztahu mezi zbožností a životní spokojeností a důraz byl kladen na věk, rasu a genderové rozdíly. Byl proveden v Americe a respondenti byli ve věku od 25 let do 60 let. Ve většině případů se ukázalo, že religiozita je spojena s lepším psychickým zdravím. Některé případy však ukázaly opak, což bylo podle výzkumníků způsobeno odlišným místem řízení. Výzkumné závěry potvrdily, že místo řízení je určitým mediátorem mezi zbožností, životní spokojeností, zdravím a liší se podle pohlaví a věku.

Náboženství a spiritualita mohou být více podporovány vnějším místem řízení, ale na druhou stranu současné spoléhání se na Boha či něco, co nás přesahuje, může skutečně zlepšit pocit vnitřního místa řízení (Fiori, Brown, Cortina, & Antonucci, 2006).

4.2 Výzkumy v oblasti spirituality

Výzkumy v oblasti spirituality se týkají především well-beingu, zdraví, sociálních pracovníků apod. Spiritualita také bývá hodně zkoumána u starých lidí, přičemž mladá dospělost bývá opomíjena (Říčan, 2007).

MacDonald (2000) z Windsorské Univerzity ve své doktorandské práci měl za cíl sestavit dotazník *Expression of Spirituality Inventory* (ESI) systematický a organizační model, který by se věnoval problematice spirituality a stal by se validním a kvantitativním nástrojem měřícím spiritualitu. Neopomíjel dosavadní kvantitativní metody a vybral z nich to nejpodstatnější. Pro své výzkumné účely zvolil faktorovou analýzu, neboť se v minulosti mnohokrát osvědčila při vysvětlování jiných psychologických pojmů. Mimo jiné se nikdo před ním nepokusil pomocí faktorové analýzy měřit a zkoumat spiritualitu. Výzkumný proces sestavování zmíněného dotazníku byl velice náročný. Nejprve bylo zapotřebí provést důkladnou teoretickou rešerši a prozkoumat dosavadní výzkumy. Dále bylo zapotřebí zjistit, jestli lze použít faktorovou analýzu a získat z ostatních měření nějaké smysluplné faktory, které by mohly být zařazeny do modelu spirituality (MacDonald, 2000, 2002). V první studii bylo zkoumáno jedenáct konstruktů měřících spiritualitu a cílem bylo najít latentní sjednocující faktory spirituality. V druhé studii se výsledky z první studie použily a byla snaha operacionalizovat spiritualitu s cílem vytvořit pro ni vhodný nástroj. Faktorová analýza se osvědčila a vznikl pětifaktorový dotazník *Expression of Spirituality Inventory*. Pět faktorů představuje pět cest, kterými lze spirituality dosáhnout: *Kognitivní orientace na spiritualitu* (COS), *Zkušenostně fenomenologická dimenze* (EPD), *Existenciální pohoda* (EWB), *Paranormální přesvědčení* (PAR) a *Religiozita* (REL). Původní verze dotazníku tvořila 98 položek. Nyní je k dispozici i jeho kratší 32 položková verze (MacDonald, 2000, 2002). MacDonald (2000) zjistil, že pokud člověk vyznává nějaké náboženství, skóruje výše v těchto třech dimenzích: COS, EPD a REL. Lidé, co nejsou věřící dosahují oproti věřícím nižších skóre. Náboženští příslušníci, kteří jsou v daném náboženství aktivní, skórují výše ve všech dimenzích kromě dimenze PAR. V této dimenzi naopak skórují výše lidé, kteří nejsou nábožensky aktivní.

Výzkum *Spirituality in Late Adulthood* zkoumal spiritualitu u seniorů. Průměrný věk účastníků výzkumu byl 72,6 let. Výzkumu se účastnilo celkem 30 lidí z toho 22 žen a 8 mužů. K měření spirituality byl použit dotazník *Expression of Spirituality Inventory*. Respondenti v seniorském věku v porovnání s respondenty standardizační skupiny kanadských studentů skórovali výše v dimenzi REL. Senioři níže skórovali v dimenzi EWB. Přestože věřící skórují výše v dimenzích REL, COS a EPD senioři z Ontaria v těchto dimenzích skórovali níže v porovnání s výsledky MacDonalda (2015). Výzkumníci se domnívají, že záleží, jak si jednotlivec svou víru interpretuje. Došli k závěru, že většina otázek v ESI je nezávislých na náboženském vyznání. Lidé v seniorském věku neskorují v ostatních dimenzích ESI výše než kanadští studenti (Heintz, & Barušs, 2001).

V roce 2015 byl publikován velký výzkum napříč kulturami několika zemí: Kanada, Indie, Japonsko, Slovensko, Uganda a USA, v kterém byla použita kratší verze dotazníku ESI. Výzkumu se zúčastnilo 4004 respondentů. Analýzy průzkumných faktorů poskytly důkazy o tom, že pětifaktorový dotazník ESI je spolehlivý výzkumný nástroj. Nicméně, strukturální neměnnost napříč kulturami se nepotvrdil (MacDonald, Friedman, Brewczynski, Holland, Salagame, Mohan, & Cheong, 2015).

Malajsie se přidala k výše popsanému napříč kulturnímu výzkumu. Respondenti byli mladí dospělí (od 18 do 25 let) a ověřovala se použitelnost kratší verze dotazníku ESI. Anglická verze byla přeložena do malajského jazyka a poté z něj zpět do anglického jazyka. Výzkumu se účastnilo 201 Malajců. Výsledky naznačují uspokojivou konstruktivní platnost dotazníku. Rozdílové testy podpořily pětifaktorovou strukturu spirituality. Jejich výsledky potvrdili, že ESI může být použito napříč kulturami mimo západní a židovsko-křesťanský kontext (Muhamad, Roodenburg, & Moore, 2014).

Stríženec (2007) porovnával použití slovenského překladu dotazníku *Expression of Spirituality Inventory* na zkušebním vzorku studentů ze Slovenska. Své výsledky porovnal s výsledky MacDonalda. Bylo zjištěno, že pokud respondent nepochyboval o své víře, častěji výše skóroval v dimenzi PAR. Byly hledány významné korelace mezi dimenzemi a byly nalezeny korelace mezi dimenzemi COS, EPD a PAR, EPD. Adamová, Hataková, Stríženec (in Stríženec, 2007) zrealizovali podrobnější ověření slovenského překladu škály ESI na 159 slovenských vysokoškolácích a došli k závěru, že dotazník může být použit.

Machů (2015) zkoumala český překlad 32 položkového dotazníku ESI na české populaci 212 respondentů (128 žen a 84 mužů). Zjistila, že náboženské přesvědčení nejvíce pozitivně koreluje se všemi škálami dotazníku kromě škály EWB. Byly prokázány dobré parametry českého překladu pro budoucí výzkum. Výhoda je spatřována v tom, že dotazník ESI měří tradiční religiozitu (COS, REL), ale i netradiční (PAR).

VÝZKUMNÁ ČÁST

5 VÝZKUMNÝ PROBLÉM

Nyní jsme dostatečně seznámeni se soudobým pojetím spirituality z psychologického hlediska a jejím výskytem v České republice. Koncept spirituality byl dlouhou dobu považován za neměřitelný a nejednoznačný. Navzdory nálepkám Čechů jako ateistů byla sociologickými i psychologickými výzkumy přítomnost alternativní religiozity už několikrát prokázána. Vzhledem k rostoucímu zájmu o spiritualitu a tendenci vidět ji všude, považujeme za velice důležité vnášet do tohoto spirituálního chaosu relevantně podložené informace. V této práci jsme se zaměřili na Zlínský kraj, protože byl a dosud je nejreligióznější kraj České Republiky (Český statistický úřad, 2017). Religiozita tohoto kraje může být patrně odlišná od jiných krajů (Václavík, 2010). Přestože naším primárním záměrem není zkoumat náboženství, bylo již řečeno, že člověk může být spirituální a zároveň nábožensky orientovaný (Říčan, 2007). V předchozích výzkumech bylo prokázáno, že spiritualitu v dotazníku ESI lze zkoumat nezávisle na náboženském vyznání. Rádi bychom tento předpoklad ověřili, proto jsme zvolili tento specifický kraj. Rádi bychom náš výzkum připojili k výzkumům napříč kulturami, kdy budeme ověřovat podobné psychometrické charakteristiky dotazníků ESI a navážeme na předchozí zjištění. V následujících podkapitolách krátce pohovoříme o výzkumných cílech.

5.1 Srovnání spirituality u mladých žen a senierek

Prvním cílem tohoto výzkumu je srovnání dvou věkových skupin a zjištění některých souvislostí mezi spirituálním prožíváním pomocí multidimenzionálního dotazníku *Expression of Spirituality Inventory* (ESI). Záměrně jsme zvolili věkovou skupinu mladou dospělost a seniorský věk. Zvoleno bylo i pohlaví respondentů, kterými jsou pouze ženy. Údajně ženy více než muži tíhnou ke zbožnosti bez ohledu na náboženskou či spirituální formu (Hamplová, 2011).

Výzkumy prokázaly, že věk ve skórování v dotazníku ESI nehraje moc důležitou roli. Rádi bychom tohle zjištění ověřili. Člověk v mladé dospělosti vstupuje do nové etapy svého života a jeho emoce bývají nejvíce intenzivní, bývá otevřen novým možnostem a zkušenostem. V mnoha oblastech je na vrcholu (Blatný, 2017).

Obecně panuje předpoklad, že člověk je spirituálněji na stáří, protože očekává svůj konec a je nutné se s životem smířit a dát mu určité ohraničení (Říčan, 2014). Domníváme se, že se to v budoucnosti může změnit, neboť neustále zvyšující se věk seniorů tento proces značně pozměňuje. Člověk se sice dožívá vyššího věku, ale jeho mentalita, kognitivní funkce mohou být již docela opotřebovány (Blatný, 2017). Myslíme si, že ho to může brzdit v procesu rozvoje spirituality. Člověk v mladé dospělosti stojí na pokraji zralosti a zároveň má stále dostatek energie na rozkvět v mnohých oblastech (Říčan, 2014). Otázkou je, zda se to týká i stránky spirituální.

V této první části budeme hledat souvislosti mezi věkovou skupinou a skóre v jednotlivých dimenzích ESI. Každá z dimenzí ESI představuje pět různých cest, kterými může člověk spirituality dosahovat (MacDonald). Zajímá nás, jaké cesty si lidé v těchto dvou skupinách nejčastěji volí a jaká věková skupina bude skórovat v jednotlivých dimenzích výše. Budou hledány statisticky významné souvislosti mezi věkem a skórem v jednotlivých dimenzích. Na základě teoretických východisek, která jsme zde shrnuli a detailně rozpracovali v teoretické části, jsme se rozhodli realizovat výzkum zabývající se pěti faktoriální spiritualitou a na tomto základě srovnat dvě věkové skupiny. Naším prvním výzkumným problémem bylo prozkoumat, zda a jaký *rozdíl existuje mezi spiritualitou mladých dospělých a seniorek* konkrétně žijících na území Zlínského kraje více než deset let. V souvislosti s výzkumným problémem jsme si stanovili jako hlavní cíl *prozkoumat souvislosti v pěti dimenzích spirituality a věku u žen v mladé dospělosti žen a seniorek ve Zlínském kraji*.

5.2 Srovnání výsledků s výsledky předchozích studií

Všichni respondenti pocházejí ze Zlínského kraje, kde většina významných autorů předpokládá výskyt specifické religiozity (Hamplová, 2011; Václavík, 2010). Zajímá nás, jestli se tato specifická religiozita projeví v získaných datech. Výsledná data budou porovnána s výslednými daty jiných výzkumů. Především porovnáme naše výsledky dat se zjištěnými výsledky MacDonalda a Stríženec. V prvním případě byli respondenti kanadští studenti (MacDonald, 2000), v druhém se jednalo o slovenské studenty (Stríženec, 2007). Ve skupině mladé dospělosti můžeme považovat výsledky do jisté míry za explorativní.

5.3 Spiritualita a místo řízení

Místo řízení je ovlivněné sociálním učením a formuje pohled jedince na jeho celkový život (Výrost, & Slaměník, 2008). Předpokládáme, že by se to mohlo týkat i spirituality. Bylo by logické se domnívat, že spíše externisti budou více nábožensky založení a budou mít tendenci nechat na svém náboženském vyznání odpovědnost za svůj život (Pechová, 2011). Ovšem spiritualita, jak už víme, je popisovaná jako vnitřní prožitek a vztah k transcendenci (Fontana, 2008), což se podle našeho názoru s předchozím příkladem neslučuje. Člověk s vnitřní spiritualitou by měl mít živou vnitřně orientovanou víru, což nás odkazuje spíše na vnitřní místo řízení. Pomocí korelační studie je zkoumán vztah místa řízení k jednotlivým dimenzím spirituality.

Naším druhým výzkumným problémem bylo najít *statisticky významné korelace mezi místem řízení a spiritualitou u vybraného souboru žen žijících ve Zlínském kraji*. V souladu s tímto druhým výzkumným problémem jsme si stanovili cíl *prozkoumat spiritualitu u žen ve Zlínském kraji v souvislosti s místem řízení*. Dílčím cílem bylo zjistit vnitřní reliabilitu dotazníku *Expression of Spirituality* (ESI) a I-E škály.

6 TYP VÝZKUMU A POUŽITÉ METODY

Pro sběr dat byl zvolen kvantitativní přístup, protože jsme do našeho vzorku chtěli zahrnout co nejvíc respondentů. K tomu, abychom zodpověděli nastíněné výzkumné otázky, jsme používali převážně korelační studii s využitím Pearsonova korelačního koeficientu a diferenciální studii s využitím T-testu pro dvě nezávislé skupiny. Popisovali jsme a hledali souvislosti mezi proměnnými. Pokud byla souvislost signifikantní, tak jsme zkoumali, zda je mezi proměnnými kladný či záporný vztah. Zaměřili jsme se na charakteristiky jako je kraj, věk, místo řízení a skórování respondentek v dimenzích spirituality.

6.1 Testové metody

Každý respondent jako první dostal dotazník týkající se sociodemografických údajů. Pro výzkum spirituality byl zvolen multidimenzionální dotazník *Expression of Spirituality Inventory* (ESI), který byl řazen jako druhý dotazník v pořadí. Nakonec byl použit třetí dotazník I-E škála, který zkoumal místo řízení. Každý dotazník níže v krátkosti představíme.

6.1.1 Dotazník na sociodemografické údaje

Tento krátký dotazník byl vytvořen přímo pro tuto výzkumnou studii. Obsahuje deset položek a zaměřuje se na základní údaje o respondentovi. Na začátku byl úvodní list s informacemi, který si respondent mohl poté ponechat. Byly v něm průvodní informace a požadavky na účastníky výzkumu týkající se věku a bydliště ve Zlínském nejméně deset let. Každý účastník výzkumu se zařadil do jedné ze skupin a zapsal svůj věk cifrou. Tímto jsme chtěli zpřesnit některé statistické výpočty a předejít zařazení nežádoucích respondentů do vzorku. Také jsme se znovu respondentů v dotazníku ptali, jak dlouho žijí ve Zlínském kraji a zařazovali jsme pouze ty respondenty, kteří zde žijí více než deset let. Ptali jsme se respondentů, jestli se hlásí k nějaké náboženské skupině, případně jaké a zda aktivně praktikují své náboženské přesvědčení. V jedné z položek dotazníku jsme se inspirovali Belzenem (2009), který zmínil, že psycholog by měl být nestranný a přijímat názor klienta na spiritualitu ve všech směrech. V jedné z otázek jsme proto respondenty požádali, aby intuitivně označili, zda sebe sami vnímají jako spirituální osobu nebo ne.

6.1.2 Expressions of Spirituality Inventory (ESI)

Jak jsme již zmínili výše, tvůrcem dotazníku *Expressions of Spirituality Inventory* je kanadský psycholog Douglas A. MacDonald z Windsorské univerzity (2000, 2002). Dotazník *Expressions of Spirituality Inventory* (ESI) je pětifaktorový model měřící spiritualitu, jehož původní obsáhlá verze tvoří 98 položkový dotazník. Obsáhlá i zkrácená verze ESI měří pět dimenzí spirituality:

- *Kognitivní orientace na spiritualitu* (COS),
- *Zkušenostně-fenomenologická dimenze* (EPD),
- dimenze *Existenciální pohody* (EWB),
- dimenze *Paranormálního přesvědčení* (PAR),
- dimenze *Religiozity* (REL).

Tyto dimenze mohou reprezentovat pět odlišných cest, kterými může být spiritualita vyjádřena. Ještě žádný dotazník se spiritualitě nevěnoval tak rozsáhle a otevřeně. Jednotlivé dimenze jsou samostatné a lze je porovnávat mezi sebou a také vůči jiným proměnným (MacDonald, 2000, 2002). Dotazník mimo jiné měří i kvazináboženské jevy (Machů, 2015).

V našem výzkumu jsme použili zkrácenou 32 položkovou verzi ESI. Skóruje se 30 otázek a poslední dvě skórované nejsou. Odpovědi jsou měřeny Likertovou škálou jejíž pomocí respondent vyjadřuje, do jaké míry se s daným tvrzením ztotožňuje. Každá odpověď nabývá hodnoty 0-4. Přičemž jednotlivé odpovědi nabývají těchto hodnot: 0 – *rozhodně nesouhlasím*, 1 – *souhlasím*, 2 – *ani nesouhlasím ani souhlasím*, 3 – *souhlasím*, 4 – *rozhodně souhlasím*. Autorem českého překladu je Olga Pechová. V tabulce níže jsou podrobně popsány jednotlivé dimenze a u každé je uveden příklad dvou položek.

Tab. 1: Popis dimenze a ukázky položek z dotazníku ESI.

Dimenze	Popis dimenze a ukázka tvrzení	α
<i>Kognitivní orientace na spiritualitu (COS)</i>	Každodenní fungování a kognitivní postoje vůči spiritualitě. Údajně lidé skórující na této škále vysoko mohou mít větší tendence k sebeaktualizaci, jsou více odolní a méně depresivní (Machů, 2015). - <i>Spiritualita je důležitou součástí mé osoby.</i> - <i>Pocituji blízkost vyšší moci.</i>	0,91
<i>Zkušenostně-fenomenologická dimenze (EPD)</i>	Spirituální projevy a zkušenosti, například: náboženské, mystické, transpersonální, vrcholné prožitky (MacDonald, 2000). - <i>Měla jsem zážitek, kdy se mi zdálo, že jsem se vším velmi hluboce spojena.</i> - <i>Zažila jsem, že se mi zdálo, že přesahuji čas a prostor.</i>	0,87
<i>Existenciální pohoda (EWB)</i>	Spiritualita je zde vyjádřena pocitem smysluplnosti, účelnosti. Dimenze zkoumá nakolik má člověk pozitivní přístup k životu a svému okolí. Všechny položky ve škále jsou inverzní (MacDonald, 2000; Machů, 2015). - <i>Vždy mi připadá, že dělám všechno špatně. (inverzní)</i> - <i>Mnohé z toho, co v životě dělám, se mi zdá vnucené. (inverzní)</i>	0,84
<i>Paranormální přesvědčení (PAR)</i>	Víra v nadpřirozeno, paranormální jevy, mimosmyslové vnímání. Tato škála pozitivně koreluje s psychopatií, je v ní zachyceno neobvyklé myšlení a vzorce chování typické právě pro psychotické poruchy (Machů, 2015). - <i>Je možné komunikovat se zemřelými.</i> - <i>Je možné předpovídat budoucnost.</i>	0,86
<i>Religiozita (REL)</i>	Spiritualita může být součástí náboženství. V takovém případě se jedná o zvnitřněnou religiozitu. Právě skrze zvnitřněnou religiozitu, náboženské přesvědčení a praktikování vyjadřuje člověk svou spiritualitu (MacDonald, 2002). - <i>Myslím, že je důležité účastnit se bohoslužeb.</i> - <i>Považuji se za nábožensky orientovaného člověka.</i>	0,93

Pozn.: Ve sloupci α jsou uvedeny hodnoty koeficientu reliability (Cronbachova α), které jsou uvedeny ve výzkumu konzistence dotazníku ESI na české populaci (Gabrhel, & Ježek, 2017).

6.1.3 I-E škála

Dotazník existuje v České republice v podobě nepublikované, experimentální verze a má celkově 29 položek. Z toho výsledné skóre vzniká součtem z dvaceti tří položek. Každá položka má podobu dvou tvrzení, z nichž si respondent jedno vybere. Jedná se tedy o nucenou volbu, kde výsledné bodové skóre určuje respondentovo vnitřní nebo vnější místo řízení. Zbýlých šest položek má funkci distraktorů. Přestože I-E škála je v zahraničí velice populární, zatím nebyla oficiálně přeložena do českého jazyka.

Pro náš výzkum jsme použili překlad do českého jazyka od Jarošové (2009), která zvolila metodu zpětného překladu. Nejprve ji sama přeložila z angličtiny a do češtiny a poté byl český překlad přeložen překladatelem zpět do angličtiny. V obou textech byl kladen důraz na jednotný a původní význam jednotlivých tvrzení. Ve čtyřech případech byla tvrzení upravena, aby více odpovídala původnímu smyslu originálu anglickému dotazníku. Bylo provedeno psychometrické ověření jejího překladu a bylo zjištěno, že český překlad je reliabilní ($\alpha=0,7$), přičemž distraktorové položky plní svou funkci a nekorelují s celkovým skórem (Jarošová, 2009).

Skórování I-E škály bylo podle původních kritérií:

- vnitřní místo řízení: 0-11 bodů,
- vnější místo řízení: 12-23 bodů (Mirels, 1970).

Problémy Jarošová (2009) spatřuje ve vzájemné korelaci testových položek, které se často ptají na to samé a zřejmě by bylo vhodné je pozměnit či nahradit. Bylo by vhodné mít původní originální normy a údaje z položkové analýzy, abychom to mohli porovnat s položkovou analýzou českého překladu. Potom bychom mohli formulovat tvrzení s větší citlivostí. Nedostatky I-E škály spatřujeme především v tom, že neexistují původní normy, které by mohly ulehčit validaci škály v českém prostředí. Nelze opomenout, že škála pochází z minulého století a z docela jiného kulturního prostředí. Nespokojivě se jeví i radikální rozdělení respondentů na dvě poloviny. Tento problém jsme se pokusili ošetřit tím, že ve statistických výpočtech bylo především používáno bodové skóre respondentů. Za problematické považujeme lpění na místu řízení jako na globální a neměnné charakteristice osobnosti. V našem případě jsme pohlíželi na místo řízení především ve vztahu ke spiritualitě a pěti cestám, kterými lze spirituality podle MacDonalda (2000, 2002) dosáhnout.

6.2 Formulace hypotéz ke statistickému testování

V návaznosti s výše uvedenými cíli a východisky s nimiž jsme byli seznámeni na začátku praktické části, předkládáme následující hypotézy. V naší výzkumné práci jsme pátrali po nejvýznamnějších souvislostech.

Hypotézy jsme rozdělili do dvou výzkumných oblastí:

1) Souvislost mezi věkovou skupinou a skóre v dimenzích ESI

H1: Existuje souvislost mezi věkovou skupinou a skóre v dimenzi COS.

H2: Existuje souvislost mezi věkovou skupinou a skóre v dimenzi EPD.

H3: Existuje souvislost mezi věkovou skupinou a skóre v dimenzi EWB.

H4: Existuje souvislost mezi věkovou skupinou a skóre v dimenzi PAR.

H5: Existuje souvislost mezi věkovou skupinou a skóre v dimenzi REL.

2) Ostatní hypotézy

H6: Ženy v mladé dospělosti, skórují v dimenzi PAR výše než seniorky.

H7: Ženy v seniorském věku skórují v dimenzi REL výše než ženy v mladé dospělosti.

H8: Ženy aktivní ve svém náboženském vyznání skórují v dimenzi COS výše než ostatní ženy.

H9: Ženy aktivní ve svém náboženském vyznání skórují v dimenzi REL výše než ženy neaktivní či nehlásící se k náboženskému vyznání.

H10: Ženy aktivní ve svém náboženském vyznání skórují v dimenzi EPD výše než ženy neaktivní či nehlásící se k náboženskému vyznání.

7 SBĚR DAT A VÝZKUMNÝ SOUBOR

Celkem jsme získali 251 respondentů a po protřídění dat jsme dále pracovali s daty od 236 respondentů. Z toho 121 respondentů bylo v mladé dospělosti a 115 respondentů v seniorském věku. V našem výzkumném souboru 125 respondentů aktivně praktikovalo svou víru. Z toho bylo 80 praktikujících respondentů ze seniorské skupiny a 45 praktikujících respondentů ze skupiny mladá dospělost. Celkem 111 respondentů se aktivně nepraktikovalo žádnému náboženské vyznání. Považujeme za zajímavé, že ze 111 nepraktikujících a nábožensky neinklinujících účastníků výzkumu 29 respondentů intuitivně označili svou osobu za spirituální.

Pro účastníky výzkumu jsme vytyčili následující věkové hranice. Arnett (2014) nazývá mladou dospělost jako vynořující se dospělost a datuje ji od 18 do 29 let. Od něj jsme použili spodní hranici 18 let. Langmeier, & Krejčířová (2006) uvádí začátek časně dospělosti ve 20 roku života a konec mezi 25-30 rokem. Pro náš výzkum jsme stanovili věkovou hranici mladé dospělosti od 18 do 26 let. Pozdní dospělost končí 65 rokem a od této chvíle začíná stáří (Langmeier, & Krejčířová, 2006). Věkovou hranici seniorů jsme stanovili nad 65 let včetně. Další podmínkou bylo, že respondenti z této skupiny nežili v domově důchodců. Poprvé v České republice byl použit dotazník ESI na seniorské populaci.

Všichni respondenti zařazení do výzkumu žili ve Zlínském kraji nejméně deset let. Sběr dat probíhal od začátku března do konce září roku 2017. Ve zkušebním testování se osvědčilo za respondenty dojíždět osobně a získat si tak jejich důvěru, jak doporučoval při výzkumu spirituality Říčan (2007). Za metodu výběru vzorku jsme zvolili příležitostný výběr v kombinaci s metodou sněhové koule. Oslovování respondentů probíhalo telefonicky dále přes dopisy, internet a známé. Někteří známí poté oslovili své známé. Třetí vlna oslovování známých neproběhla.

Účastnice obdržely průvodní dopis, který jim byl posléze ponechán. V průvodním dopise jsme se zmínili o zaručené anonymitě, popsali jsme výzkumný záměr a byl tam zmíněn kontakt na výzkumníka. Uvedeno bylo telefonní číslo i výzkumný e-mail. Dotazníky jsme předkládali v tomto pořadí: dotazník sociodemografických údajů, ESI a I-E škála. Testová baterie byla ve dvou různých formách: online a tužka-papír. Celkem osm A4 stran. Dotazníků bylo vytištěno a rozdáno 350 kusů. Z toho se nám vrátilo kolem 149 papírových dotazníků a 102 online dotazníků. Domníváme se, že větší návratnosti bychom dosáhli

osobní asistenci a úvodním slovem před vyplňováním a nespolehali se na to, až nám respondenti dotazníky sami odešlou. Celkem jsme tedy získali 251 vyplněných dotazníků.

Napsali jsme do některých svazů žen, klubů seniorů a církevních organizací sídlících ve Zlínském kraji a v případě jejich zájmu se na výzkumu podílet, jsme jim odeslali tištěné dotazníky anebo za nimi přijeli. První komunikace a domluva probíhala s vedoucím dané skupiny. Většinou nás pozvali před začátkem nějaké jejich akce či sešlosti. Celkem jsme navštívili dva kluby důchodců, dvě křesťanské organizace a dva svazy žen ve Zlínském kraji. Představili jsme jim výzkumný záměr a nabídli vytištěné dotazníky. Všechny obsahovaly průvodní dopis, kde bylo vše shrnuto, a byl uveden kontakt na výzkumníka. Průvodní dopis si mohli ponechat a v případě zájmu o výsledky výzkumné studie nás kontaktovat. Snažili jsme se respondenty co nejvíce namotivovat, protože jsme si uvědomovali, že délka dotazníku pro ně může být obtížná. Vyplňování dotazníků trvalo zhruba čtyřicet pět minut. Na konci jsme posbírali dotazníky, všem poděkovali a zeptali se na jejich dojmy. Touto cestou byli získáváni převážně respondenti ze seniorské skupiny. Poté jsme jim v klubu či svazu pár dotazníků zanechali.

Respondenty ze skupiny mladá dospělost jsme získali převážně ze sociální sítě Facebook, kde byl dotazník šířen v online podobě. Taktéž jsme oslovili své známé. Každý respondent měl na nás kontakt a měl možnost požádat o výsledky výzkumu. Respondenti měli k dispozici ten samý úvodní dopis. Tyto dvě taktiky získávání respondentů se ukázaly jako efektivní. Respondenti ze skupiny mladá dospělost jsou obecně v používání internetu stále pokročilejší a ochotnější než senioři. Domníváme se, že naopak respondenti ze seniorské skupiny potřebovali osobnější přístup a více času. Ovšem pár respondentů z mladé dospělosti vyplňovalo papírové dotazníky. To platilo i naopak, že pár respondentů ze skupiny seniorů vyplnilo dotazník elektronicky. Vzhledem k daným okolnostem, jako je zvolená metoda příležitostného výběru dat a rozsah souboru se domníváme, že zkoumaný vzorek není dostatečně reprezentativní.

Tab. 2: Deskriptivní charakteristiky souboru mladých žen a seniorek z hlediska věku.

Skupina	počet	průměr	sm. odch.	minimum	maximum
mladé ženy	121	20,56	1,83	18	26
Seniorky	115	71,14	5,63	65	87
celý soubor	236	45,21	25,67	18	87

Tab. 3: Důvody vyřazení respondentů z výzkumu.

Důvod vyřazení	Počet vyřazených respondentů	%
Nízký věk	3	1,1
Vysoký věk	1	0,4
Nedokončený dotazník ESI	4	1,6
Nedokončená I-E škála	3	1,1
Nedokončené oba dotazníky	4	1,6
Celkem vyřazeno	15	6

Vyřazeno bylo celkem 15 respondentů, 6 ze skupiny mladých dospělých žen a 9 ze skupiny seniorek.

7.1 Etické hledisko a ochrana soukromí

Jsme si vědomi, že etika slouží k ochraně respondentů, nás a výzkumných dat, proto jsme se ji snažili co nejlépe propracovat. Nesetkali jsme se s výraznými etickými obtížemi a během průběhu výzkumného testování se respondentům nic závažného nestalo. Po přečtení průvodního dopisu se respondenti sami rozhodli, zda chtějí pokračovat dál. Účast ve výzkumu byla dobrovolná.

Když jsme přijeli na nějakou sešlost seniorek, několikrát jsme je na dobrovolnou účast upozornili. Snažili jsme se zavést všechna opatření, aby se respondenti necítili povinní a vázaní tím, že jsme přijeli na pozvání jejich vedoucího. Domníváme se, že jsme tímto předešli tísní či stigmatu u lidí, kteří se rozhodli pro neúčast ve výzkumu. Všichni účastníci výzkumu byli zletilí a svéprávní, proto postačil jejich ústní souhlas. Bylo zdůrazněno, že získaná data jsou anonymní. V průvodním dopisu bylo zmíněno znění Zákonu o ochraně osobních údajů č. 101/2000 Sb., kterým se princip ochrany dat řídil (Průcha, & Švaříček, 2009). Po ukončení vyplňování, jsme všechny dotazníky sebrali a vložili před respondenty do bílé obálky. Tímto činem jsme se snažili dát najevo zaručenou anonymitu. V případě online dotazníku bylo závěrečné shrnutí v podobě krátkého odstavce a znovu ujištění o anonymitě. Na konci výzkumu se mohli respondenti na cokoliv zeptat, probrali jsme to, co jim nebylo jasné. V případě online dotazníku byla na konci nepovinná položka,

kde respondent mohl sdělit své dojmy a dotazy. Zpětně jsme mu poté odpověděli na e-mail. Za odměnu si účastníci mohli ponechat propisku, kterou dotazník vyplňovali. V případě online dotazníku žádná odměna nebyla.

8 PRÁCE S DATY A JEJÍ VÝSLEDKY

Získaná výzkumná data byla zpracována v programu Statistica 13. Licence programu je zdarma k dispozici studentům Univerzity Palackého. Pro naše výzkumné účely se program jevil jako dostačující. S ohledem na výzkumný záměr byly zvoleny tyto proměnné: věk, skupina, místo řízení, skóry v jednotlivých dimenzích ESI, aktivní praktikování náboženské víry.

Imputace byla provedena desetkrát v případě jedné až dvou chybějících položek v dotazníku ESI. Chybějící data byla nahrazena prostřední hodnotou. Podle klasifikace mechanismu vzniku chyb se domníváme, že se v našem případě jednalo převážně o chybu zcela náhodnou neboli MCAR „*missing completely at random*“ (Little, & Rubin, 2014). V případě chybějících hodnot ve skórovacích položkách I-E škály jsme respondenta automaticky vyřadili, neboť bodové skóre v tomto dotazníku je velice citlivé. Když respondent nevyplnil jednu z položek, které sloužily jako distraktory, ponechali jsme ho ve výzkumu. Tyto položky totiž neměly vliv na výsledné skóre a nebyly bodově ohodnoceny. Histogramy jednotlivých dimenzí v ESI připomínají tvar normálního rozdělení, proto jsme pro práci s daty zvolili parametrické metody především T-test pro nezávislé skupiny a Pearsonův korelační koeficient. Níže v tabulce uvádíme hodnoty indexu šikmosti pro jednotlivé dimenze dotazníku ESI, abychom lépe představili míru asymetrie našich dat.

Tab. 4: Index hodnoty šikmosti v jednotlivých dimenzích ESI.

Dimenze	Šikmost
COS	-0,003
EPD	0,02
EWB	-0,24
PAR	0,32
REL	-0,1

Pozn.: Záporná hodnota indexu šikmosti v dimenzích COS, EWB a REL vypovídá o tom, že se náhodná veličina častěji realizuje s lehce nadprůměrnými hodnotami. Kladná hodnota indexu vypovídá o častější realizaci hodnot pod průměrem. Ideální stav je roven nule. Vlivem centrálního limitního teorému předpokládáme, že čím více bychom měli respondentů, tím více by se hodnoty indexu šikmosti blížily nule (Howell, 2012).

8.1 Použité názvy statistických funkcí

Pro lepší přehled jsou zde uvedeny některé názvy použitých statistických funkcí, které používáme v tabulkách.

- **Min**: minimální hodnota daného znaku
- **Max**: maximální hodnota daného znaku
- **N**: velikost souboru či počet případů
- **$\bar{X}$** : průměrná hodnota sledovaného znaku
- **SD**: *Standard Deviation* v českém překladu směrodatná odchylka (Lingea, 2010)
- **α** : Crombachova alfa
- **d**: míra účinku
- **I**: označení pro internalisty
- **E**: označení pro externalisty

8.2 Ověření vnitřní reliability testových metod

Ověřovali jsme psychometrické charakteristiky použitých testových metod a konkrétně jsme analyzovali vnitřní reliabilitu dotazníku ESI a I-E škály pomocí Crombachovy alfa, přičemž hodnota tohoto koeficientu by měla být v rozmezí 0,6-0,7 (Howell, 2012).

Vzorec pro výpočet koeficientu Crombachovy alfy je následující:

$$\alpha = \frac{N \cdot \bar{r}}{1 + (N - 1) \cdot \bar{r}}$$

N označuje počet položek a $\bar{r}$ označuje průměrnou hodnotu korelace mezi jednotlivými položkami.

8.2.1 Expression of Spirituality Inventory (ESI)

P. MacDonald (2000) ve svých výzkumech uvádí vysokou spolehlivost dotazníku ESI. Předpokládali jsme tedy podobné výsledky dostatečné vnitřní reliability v českém překladu dotazníku.

Tab. 5: Vnitřní konzistence jednotlivých škál českého překladu ESI.

Popisné statistiky	COS	EPD	EWB	PAR	REL
<i>N položek</i>	6	6	6	6	9
<i>X'</i>	11,6	8,01	15,29	9,37	11,72
<i>SD</i>	6,9	5,66	4,46	4,87	7,45
<i>Bodový rozsah</i>	0–24	0–24	0–24	0–24	0–24
<i>α</i>	0,94	0,88	0,81	0,73	0,93

Můžeme si povšimnout, že zjištěná konzistence je u všech dimenzí vyšší než 0,7. Dotazník *Expression of Spirituality Inventory* má spolehlivou vnitřní konzistenci a můžeme ho použít.

8.2.2 I-E škála

Vnitřní psychometrické charakteristiky I-E škály se jeví jako značně problematické. Domníváme se, že je to způsobeno tím, že se jedná o experimentální nepublikovanou verzi. Pro I-E škálu stále nevyšly v České Republice normy.

Tab. 6: Vnitřní konzistence bodových položek I-E škály s 23 položkami.

	<i>N</i>	<i>X'</i>	<i>SD</i>	<i>α</i>
<i>I-E škála</i>	236	12,38	3,6	0,62

Vnitřní reliabilita bodové I-E škály nám vyšla na hraně použitelnosti.

8.3 Skóre respondentů v testových metodách

V této kapitole předkládáme výsledky skóre respondentů. Vzájemně porovnáváme, skóre mladých žen a seniorek s výsledky některých výzkumů, které zmiňujeme na konci teoretické části. Nejprve se zaměříme na výsledky skóre v dotazníku ESI a následně se budeme věnovat I-E škále.

Tab. 7: Skóre respondentů v jednotlivých škálách ESI.

Dimenze	N	<i>X'</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>SD</i>
COS	236	11,55	0	24	6,94
EPD	236	8,07	0	24	5,66
EWB	236	15,3	0	24	4,45
PAR	236	9,37	0	24	4,87
REL	236	11,72	0	24	7,45

Tab. 6: Porovnání výsledků kanadských studentů MacDonalda (in Stríženec, 2007) se získanými výslednými skóre v jednotlivých dimenzích dotazníku ESI.

Dimenze	Výsledky MacDonalda		Získané výsledky	
	<i>X'</i>	<i>SD</i>	<i>X'</i>	<i>SD</i>
COS	14,4	4,96	11,55	6,94
EPD	9,9	4,8	8,07	5,66
EWB	15	4,5	15	4,45
PAR	12,5	5,1	9,37	4,87
REL	13,6	5,8	11,72	7,45

Tab. 7: Porovnání výsledných skóre v jednotlivých dimenzích ESI u seniorek s výslednými skóre u mladých dospělých žen žijících ve Zlínském kraji.

Dimenze	Výsledky seniorek		Výsledky mladých žen	
	<i>X'</i>	<i>SD</i>	<i>X'</i>	<i>SD</i>
COS	11,4	6,7	11,6	7,2
EPD	8,4	5,2	7,7	6
EWB	15,1	4,2	15,4	4,7
PAR	8,7	4,2	9,9	5,4
REL	13,6	6,7	9,9	7,7

Případá nám žádoucí dále porovnat výsledky mladých žen (N=121) s výsledky slovenských studentů (N=159), protože respondenti z obou výzkumů spadají do téže věkové skupiny. Jak již jsme zmiňovali, p. Stríženec (2007) rovněž použil zkrácenou verzi ESI.

Tab. 7: Výsledky mladých žen v jednotlivých dimenzích dotazníku ESI v porovnání s výsledky slovenských studentů (in Stríženec 2007).

Dimenze	Výsledky slovenští studenti		Výsledky mladé ženy	
	<i>X'</i>	<i>SD</i>	<i>X'</i>	<i>SD</i>
COS	21,4	5,7	11,6	7,2
EPD	17,7	5,5	7,7	6
EWB	20,4	3,4	15,4	4,7
PAR	18,2	4,3	9,9	5,4
REL	21,1	5,8	9,9	7,7

Výsledky skórování u slovenských studentů jsou ve všech škálách vyšší než námi získané výsledky. Mladé ženy nejvíce skórovaly v dimenzi EWB. Slovenští studenti v dimenzi REL. Mladé ženy měli nejnižší skór v dimenzi EPD. Ve všech škálách kromě EWB mají mladé české ženy průměrný skór až o deset čísel níže.

V následujících tabulkách se budeme věnovat výsledkům mladých žen a seniorek týkajících se I-E škály.

Tab. 6: Skóry respondentů v I-E škále

I-E škála	<i>N</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>SD</i>
<i>E</i>	148	12	20	2,11
<i>I</i>	88	1	11	2,44
Celkem	236	1	20	3,72

V našem vzorku se více objevovali respondenti s vnějším místem řízení (N=88). Respondenti se svým skórem častěji blížili k vnějšímu místu řízení (N=148). Žádný respondent neměl nula bodů (absolutně vyhraněný internalista) a taktéž žádný respondent nedosáhl plného počtu bodů (absolutně vyhraněný externalista). Nejmenší bodové skóre byl jeden bod a největší dvacet bodů. Nejmenší možné skóre v I-E škále je nula bodů a největší možné skóre je dvacet tři bodů.

Tab. 7: Korelace I-E škály s jednotlivými dimenzemi ESI.

Dimenze	Výsledná korelace
COS	$r(234) = -0,05; p = 0,44$
EPD	$r(234) = 0,03; p = 0,6$
EWB	$r(234) = -0,26, p < 0,001$
PAR	$r(234) = 0,17; p < 0,05$
REL	$r(234) = 0,03; p = 0,7$

Vyšli nám dvě signifikantní korelace, první statisticky významná záporná korelace mezi místem řízení a dimenzí EWB, druhá statisticky významná pozitivní korelace mezi místem řízení a dimenzí PAR.

8.4 Platnost statistických hypotéz

Jak již bylo řečeno jako prvních pět hypotéz zkoumalo souvislost věku a skórování v jednotlivých dimenzích dotazníku ESI. Výsledky jednotlivých statistických hypotéz jsou shrnuty v tabulce.

Hypotéza č. 1 (**H1**), předpokládala souvislost mezi věkovou skupinou a skóre v dimenzi *Kognitivně spirituální*. Z výsledku parametrického T-testu pro nezávislé skupiny tuto alternativní hypotézu **H1 nemůžeme přijmout**.

Hypotéza č. 2 (**H2**), předpokládala souvislost mezi věkovou skupinou a skóre v dimenzi *Zkušenostně-fenomenologické*. Z výsledku parametrického T-testu pro nezávislé skupiny alternativní hypotézu **H2 nemůžeme přijmout**.

Hypotéza č. 3 (**H3**), zkoumala, zda existuje souvislost mezi věkovou skupinou a dimenzí *Existenciální pohoda* (EWB). Z výsledku parametrického T-testu pro nezávislé skupiny alternativní hypotézu **H3 nemůžeme přijmout**.

Hypotéza č. 4 (**H4**), předpokládala, že existuje souvislost mezi věkem a dimenzí *Paranormálního přesvědčení* (PAR). Výsledek parametrického testu potvrdil alternativní hypotézu a **H4 nemůžeme přijmout**.

Hypotéza č. 5 (**H5**) předpokládala, že existuje souvislost mezi věkovou skupinou a skóre v dimenzi *Religiozity* (REL). Výsledek potvrdil alternativní hypotézu a **H5 přijímáme**.

Tab. 8: Srovnání výsledků v ESI u mladých žen a seniorek.

	senior.		mld.			senior.		mld.		
	X'	X'	df	t	p	N	N	SD	SD	d
COS	11,49	11,61	234	0,14	0,89	115	121	6,69	7,12	0,02
EPD	8,4	7,75	234	0,89	0,37	115	121	5,24	6,04	0,12
EWB	15,15	15,44	234	0,5	0,61	115	121	4,2	4,68	0,07
PAR	8,77	9,95	234	1,88	0,06	115	121	4,2	5,38	0,24
REL	13,57	9,97	234	3,81	0,00018	115	121	6,68	7,74	0,5

Hypotéza č. 6 (**H6**), předpokládala, že ženy v mladé dospělosti skórují v dimenzi *Paranormálního přesvědčení (PAR)* výše než seniorky. Výsledek parametrického testu potvrdil alternativní hypotézu $t(234) = -1,88$, $p=0,03$, $d = -0,244$ a **H6 přijímáme**.

Hypotéza č. 7 (**H7**) předpokládala, že ženy v seniorském věku skórují v dimenzi *Religiozity (REL)* výše než ženy v mladé dospělosti. Výsledek potvrdil alternativní hypotézu $t(234) = -1,88$, $p=0,03$, $d = 0,5$ a **H7 přijímáme**.

Hypotéza č. 8 (**H8**) předpokládala, že ženy aktivní ve svém náboženském vyznání skórují v dimenzi *Kognitivní přesvědčení (COS)* výše než ostatní. Výsledek potvrdil alternativní hypotézu $t(234) = 2,85$, $p=0,0023$, $d = 0,37$ a **H8 přijímáme**.

Hypotéza č. 9 (**H9**) předpokládala, že ženy aktivní ve svém náboženském vyznání skórují v dimenzi *Religiozity (REL)* výše než ostatní. Výsledek potvrdil alternativní hypotézu $t(234) = 6,5$, $p= 0$, $d = 0,85$ a **H8 přijímáme**.

Hypotéza č. 10 (**H10**) předpokládala, že ženy aktivní ve svém náboženském vyznání skórují v dimenzi *Zkušenostně-fenomenologické (EPD)* výše než ostatní. Výsledek nepotvrdil alternativní hypotézu $t(234) = 1,38$, $p=0,08$, $d =0,18$ a **H9 nemůžeme přijmout**.

9 DISKUZE

Diskuze je rozdělena do čtyř podkapitol. Nejprve pojednáme o výzkumných výsledcích a poté o limitech našeho výzkumu. Zamyslíme se nad možnou aplikací našich výsledků do praxe a nakonec jsou zmíněná případná doporučení pro další výzkumy.

9.1 Diskuze k spiritualitě dvou věkových skupin

Nejdříve byla ověřena vnitřní reliabilita testových metod. Prokázali jsme spolehlivou vnitřní konzistenci dotazníku *Expression of Spirituality Inventory*. Vnitřní reliabilita I-E škály vyšla na hraně použitelnosti. Podle našeho názoru je to z důvodu existence podoby dotazníku v experimentální nestandardizované formě.

Výše uvedené výsledky výzkumu ukázaly, že věk respondentů nemá markantní souvislost ve skórování v prvních čtyřech dimenzích dotazníku ESI. Tento výzkumný závěr byl potvrzen ve všech dimenzích kromě dimenze *Religiosity*, kde byla nalezena statisticky významná souvislost mezi touto dimenzí a věkem. Dimenze měří tradiční religiozitu (Machů, 2015). Bylo zjištěno, že seniorky skórují v dimenzi *Religiosity* výše než mladé dospělé. Souvislost mezi věkem a dimenzí *Religiosity* poukazuje na častější afilaci k určitému náboženství či církvi, která je na stáří daleko typičtější a častější u starých lidí. Domníváme se, že to může být i tím, že starý člověk potřebuje pravidelný rytmus v činnostech a jasnější strukturu, mohlo by se to týkat i projevů spirituality.

Významná statistická souvislost mezi věkem a dimenzemi COS, EPD, EWB, PAR, se neprokázala. Zamysleli jsme se nad tím, proč se v našem výzkumu i v předchozích výzkumech nepotvrzuje statisticky významná souvislost mezi věkem a uvedenými čtyřmi spirituálními dimenzemi. Tento závěr je pro nás poněkud překvapující, protože tyto výsledky by mohly poukazovat na skutečnost, že spiritualita nemusí být něco, co v člověku v průběhu života dozrává. Podobné spirituality v prvních čtyřech dimenzích mohou dosahovat, jak mladí dospělí, tak senioři. Ještě větší důraz na tohle zjištění spatřujeme z hlediska Zlínského kraje, kde byla očekávaná speciální religiozita v obou věkových skupinách. Můžeme tedy tento specificky krajový vzorek připojit ve prospěch k zjištění ostatních výzkumů. Do určité míry jsme tímto potvrdili výzkumný závěr výzkumníků Heintz, & Barušs (2001), kteří tvrdí, že věk nemá zásadní vliv na skórování v prvních čtyřech

dimenzích ESI. V poslední dimenzi *Religiozity* jejich výzkumný soubor seniorů z Ontaria skóroval výše než standardizační soubor kanadských studentů MacDonalda.

Zjistili jsme, ženy v mladém věku skórují výše v dimenzi *Paranormálního přesvědčení* než seniorky. Tato dimenze měří alternativní religiozitu (Machů, 2015). Domníváme se, že to může být způsobeno právě rostoucím zájmem o alternativní religiozitu v České republice. Novým formám spirituality často bývají otevřeni mladí lidé (Václavík, 2010; Fontana 2008).

Dále jsme zkoumali, jak ovlivní výsledky v dotazníku ESI skutečnost, když respondent aktivně praktikuje své náboženské vyznání. Ve velké převaze se jednalo o vyznání křesťanské. Výsledky statistických hypotéz potvrdili, že ženy věřící a aktivně praktikující skórují výše ve dvou dimenzích: *Kognitivní orientace na spiritualitu* (COS) a *Religiozita* (REL). V dimenzi *Zkušenostně fenomenologické* (EPD) se předpoklad nepotvrdil. MacDonald (2000) uvádí, že pokud je člověk věřící a praktikující skóruje v těchto třech dimenzích výše než ostatní respondenti. Jeho předpoklad můžeme potvrdit v dimenzích COS a REL.

Zamysleli jsme se nad tím, proč se tento předpoklad v dimenzi EPD nepotvrdil. K zjištění skóru v dimenzi *Fenomenologické zkušenosti* slouží v dotazníku následujících šest položek: *Měl/a jsem zážitek, kdy se mi zdálo, že jsem se vším velmi hluboce spojen/á. Zažil/a jsem, že se mi zdálo, že přesahuji prostor a čas. Měl/a jsem mystický zážitek. Měl/a jsem zážitek, kdy se mi zdálo, že splývám s mocí nebo silou, větší než jsem já sám/a. Měl/a jsem zážitek, kdy se mi zdálo vše posvátným. Měl/a jsem zážitek, kdy se mi zdálo, že překračuji své běžné vnímání sebe samého/samé.* Vnímáme každou z těchto položek jako velice abstraktní a vzájemně si podobné. V rámci této dimenze by se měl zkoumat i onen spirituální prožitek, který je detailně popsán v teoretické části a je mnohými autory považován za jádro výzkumu spirituality (Belzen, 2009; Hood, Hill, & Spilka, 2009). Vzhledem k těmto okolnostem považujeme otázky v této dimenzi za nedostačující. Určitou roli mohl sehrát i kulturní kontext, kdy mohly otázky na české respondenty působit jinak, než na kanadské studenty. Dimenze EPD zahrnuje spirituální projevy a transpersonální zážitky (MacDonald, 2015), mohlo by to tedy znamenat, že věřící a praktikující lidé v našem vzorku praktikují převážně tradiční náboženskou cestou v církvi, v kostele na mši, večerní modlitba apod. Nicméně nedosahují touto tradiční cestou vrcholných spirituálních prožitků. Proti těmto argumentům stojí výzkum Machů (2015), která potvrdila souvislost mezi dimenzí EPD a věřícími. Nicméně naše výzkumná data jsou pouze ze Zlínského kraje a mohou být specifická převážně v ohledu tradiční religiozity (Statistický úřad, 2017).

Tyto závěry nás nutí zamyslet se nad zvnitřněnou spiritualitou. Dalo by se usuzovat, že lidé z výběrového vzorku jsou sice praktikující, ale valná většina z nich nemá spiritualitu zvnitřněnou v podobě onoho hlubokého spirituálního prožitku. V neposlední řadě musíme brát ohled na to, že v našem datovém souboru bylo 80 praktikujících věřících ze seniorské skupiny a pouze 45 praktikujících věřících ze skupiny mladých dospělých. Obě skupiny mohou být považovány do určité míry za nevyvážené.

V porovnání s výsledky MacDonalda (in Stríženec, 2007) české ženy skórovaly v dimenzích podobně jako kanadští studenti. Největší rozdíl v průměrném skórování se projevil ve škále *Kognitivní orientace na spiritualitu* (COS), kde české ženy skórovaly níže oproti kanadským studentům. Porovnali jsme průměrné skóre mladých žen a seniorek v jednotlivých dimenzích ESI. Respondentky skórovaly velice podobně. Největší rozdíl byl zaznamenán v dimenzi *Religiozity*, kde seniorky skórovaly výše než mladé ženy, které naopak nejvýše skórovaly v dimenzi *Existenciální spokojenosti*. Taktéž byly porovnány naše výsledky v kategorii mladých dospělých s výsledky Stríženec (2007) slovenských studentů. Slovenští studenti skórovali ve všech dimenzích v průměru o deset výše kromě dimenze *Existenciální spokojenosti*, kde rozdíl nebyl tak velký. Největší rozdíl byl zaznamenán v dimenzi *Religiozity*, v které slovenští studenti skórovali výše oproti mladým českým ženám. Domníváme se, že to může být způsobeno faktem, že Slovenská republika je religióznější stát než Česká republika (Václavík, 2010).

9.2 I-E škála a ESI

Vnitřní reliabilita I-E škály nám vyšla na hranici použitelnosti. V našem výzkumném vzorku se vyskytlo více respondentů s vnějším místem řízení (N=148), zatímco respondentů s vnitřním místem řízení bylo o něco méně (N=88).

Korelovali jsme výsledné bodové skóre z I-E škály s jednotlivými dimenzemi ESI. Byly nalezeny dvě významné korelace. První statisticky významná záporná korelace mezi místem řízení a dimenzí *Existenciální pohody* (EWB). Znamená to, že čím více bude mít respondent bodů v I-E škále a bude mířit k vnějšmu místu řízení, tím méně bude skórovat v dimenzi *Existenciální pohody*. Jednoduše řečeno, když přijme člověk zodpovědnost za svůj život a bude věřit, že si ho může zvolit, je spokojenější (Paulík, 2017; Vymětal, 2004). Ve výzkumu místa řízení jako mediátoru mezi životní spokojeností a zbožností byl popsán podobný závěr, kdy spoléhání se na vnitřní vztah člověka s něčím, co ho přesahuje, může skutečně zlepšit pocit vnitřního místa řízení a existenciální spokojenost (Fiori, Brown,

Cortina, & Antonucci, 2006). Domníváme, se že tímto zjištěním můžeme potvrdit jejich výzkumný závěr, že čím méně bodů v I-E škále získá a orientace respondenta míří k vnitřnímu místu řízení, tím větší má skóre v dimenzi *Existenciální pohody*. V této dimenzi je spiritualita vyjádřena jako pocit smysluplnosti, účelnosti, pozitivního přístupu k životu (MacDonald, 2000).

Druhá statisticky významná pozitivní korelace se týkala místa řízení a dimenze *Paranormálního přesvědčení* (PAR). Tento vztah vypovídá o tom, že čím více skóroval respondent k pólu vnějšího místa řízení, tím více skóroval v dimenzi PAR. Dimenze PAR měří alternativní religiozitu (MacDonald, 2002). Respondenti, kteří mají větší paranormální přesvědčení, zanechávají zodpovědnost za svůj život na vnějších událostech a myslí si, že na ně nemají až tak velký vliv (Paulík, 2017). Tohle výzkumné zjištění vnímáme jako opačnou stranu mince zjištění předchozího. Ve shrnutí v kontextu dotazníku ESI externalisté dosahují menší existenciální spokojenosti a mají větší paranormální přesvědčení než internalisté. V ostatních dimenzích se statisticky významné souvislosti nepotvrdily, což znamená, že nezáleží na tom, k jakému místu řízení člověk tíhne ve vztahu k třem spirituálním cestám: COS, EPD, REL.

9.3 Limity výzkumu

Při interpretaci dat máme na paměti několik skutečností, které mohly výsledná data ovlivnit. Jedná se o volbu výzkumné metody a výběr výzkumného souboru. Respondenti byli do našeho výzkumného souboru vybíráni na základě příležitostného výběru. Uvědomujeme si, že jsme neoslovili absolutně všechny mladé ženy a seniorky ve Zlínském kraji a tím jsme neposkytly všem stejnou možnost se výzkumu zúčastnit. Nemůžeme tedy výsledky našeho výzkumu plošně na celý Zlínský kraj zobecnit.

Samotné oslovování respondentů probíhalo různě, zatímco většina mladých žen byla získána přes online dotazník, většina seniorek vyplňovaly dotazník v papírové podobě. Přesto se našly seniorky, které vyplňovaly dotazník online a některé mladé ženy naopak vyplňovaly dotazník v papírové podobě. Na pozvání vedoucích jsme navštívili dva kluby seniorů, dvě náboženské organizace a dva svazy žen Zlínského kraje, kde jsme dotazníky dovezli v tištěné podobě a namotivovali respondenty ke spolupráci. Instrukce byly v podstatě stejné jako v průvodním dopise, který měli všichni respondenti stejný, přesto jsme mohli výzkumný průběh svou osobou ovlivnit. V procesu sběru dat se mohly vyskytnout některé nežádoucí proměnné. Na naši obhajobu je nutno říct, že se respondenti ze seniorské

skupiny získávají hůře a myslíme si, že je zapotřebí si získat jejich důvěru a zároveň je ujistit, že nejde o žádný podvod a účast ve výzkumu je bezpečná. Zatímco mladé ženy jsou v internetovém světě zběhlejší a většina z nich nemá obavu dotazníky vyplňovat online. Vzhledem k výzkumným výsledkům, které byly poměrně vyvážené, se domníváme, že jsme zvolili adekvátní postup.

Dále jsme si vědomi, že zkoumat spiritualitu kvantitativně může být samo o sobě značně problematické, protože se jedná o něco velice intimního a různorodého. Ovšem vzhledem k našemu výzkumnému problému se domníváme, že byla volba kvantitativního přístupu žádoucí. Rovněž velikost výzkumného souboru (N=236) mohla zapříčinit nepříznivé vlivy daných proměnných. Použili jsme dvě testové metody, přičemž dotazník *Expression of Spirituality Inventory* je standardizovaná testová metoda, zatímco I-E škála je zastaralá metoda existující v České republice pouze v podobě experimentální oficiálně nepublikované verzi.

Volbu dotazníku ESI považujeme vzhledem k předchozím výzkumům a spirituální situaci v České republice za adekvátní. Kladně vnímáme i srozumitelnost položek v dotazníku hlavně vzhledem k respondentům ze seniorské skupiny. Volbu I-E škály považujeme za problematickou z několika důvodů. Jedním z nich je samotný výsledek respondenta, který je buď internalista nebo externalista. Tomuto zkreslení jsme se snažili předejít tím, že do statistických výpočtů vstupovaly přesné bodové skóry respondentů nikoliv jen jejich výsledek externalista/internalista. Přes všechny nesnáze s I-E škálou spojené se domníváme, že vzhledem k okolnostem jsme zvolili jeden z nejlépe dostupných, aktuálních překladů I-E škály v České republice.

Při interpretaci jsme brali na zřetel, že jsou všichni respondenti získáni ze Zlínského kraje a žijí v něm více než deset let. Tímto může být náš vzorek sám o sobě specifický, i když se v porovnání s ostatními výzkumnými výsledky velice neodlišoval. Je možné, že v jiném kraji České republiky, by respondenti mohli skórovat ještě níže a tím by se mohla potvrdit ona specifická Zlínského kraje.

9.4 Aplikace do praxe a směr budoucích výzkumů

Přestože nemůžeme zobecnit naše výsledky na celý Zlínský kraj, domníváme se, že jsou jistým přínosem v odvětví psychologie náboženství a spirituality. Objevili jsme některé významné souvislosti mezi proměnnými a potvrdili jiné výzkumné závěry, což může být do jisté míry explorativní.

Potvrdili jsme velkou vnitřní reliabilitu poměrně nové testové metody *Expression of Spirituality Inventory* u dvou věkových skupin. Dotazník ESI byl poprvé v České republice použit u seniorské skupiny (N=115). Dále jsme zjistili, že až na poslední dimenzi *Religiozity*, mezi věkem a skórováním v dimenzích ESI nebyla nalezena statisticky významná souvislost, čímž jsme potvrdili závěry z některých výzkumných studií zmiňovaných v poslední kapitole teoretické práce. Poprvé byl použit dotazník ESI v kombinaci s I-E škálou a byla vyslovena domněnka, zda by mohly tyto koncepty spolu souviset.

Přestože je I-E škála nestandardizovanou metodou, byly objeveny dvě významné korelace, které mohou předejít souvislosti místa řízení s dimenzemi *Paranormálního přesvědčení* (PAR) a *Existenciální pohody* (EWB). Tyto informace můžou být prospěšné pro budoucí výzkumy v této oblasti.

Možnosti směřování navazujících výzkumů spatřujeme především v revizi I-E škály anebo její nahrazení novější metodou, která se zabývá problematikou místa řízení. Také doporučujeme zvážit význam otázek v dimenzi *Zkušenostně fenomenologické* (EPD). Jistě by bylo zajímavé a žádoucí zkoumat hlouběji spirituální prožitky a kvalitativní metodou se na ně doptávat. Podle našeho názoru by bylo přínosné a zajímavé vytvořit polostrukturovaný design týkající se dotazníku ESI a osobního rozhovoru. Jistě by bylo zajímavé zrealizovat podobný výzkum v jiném kraji České republiky a výsledky porovnat.

10 ZÁVĚR

Cílem této práce bylo porovnat zjistit souvislosti mezi věkem a dimenzemi spirituality u mladých žen a seniorek ve Zlínském kraji. Dalším cílem bylo zjistit vztah mezi místem řízení a skórování v dimenzích ESI. Zjistili jsme, že ve Zlínském kraji se religiozita oproti ostatním výzkumům výrazně neliší. Naopak ve srovnání s výzkumem Strážence (2007) je spiritualita výzkumného vzorku značně nižší oproti slovenským studentům ve všech dimenzích ESI. Ženy v seniorském věku a ženy v mladém věku skórují v dimenzích ESI velice podobně. Nepotvrdila se významná statistická souvislost mezi věkem a dimenzemi COS, EPD, EWB, PAR. Z těchto výzkumných závěrů vyvozujeme, že spiritualita nemusí být věkem podmíněná. Ženy v seniorském věku tíhnou k tradiční religiozitě a skórují výše v dimenzi *Religiozity*, zatímco ženy v mladém věku tíhnou více k alternativní religiozitě a skórují výše v dimenzi *Paranormálního přesvědčení*. Výzkumné závěry potvrzují, že Česká republika nemá ve skutečnosti tak sekulární nálepkou.

Přestože je Zlínský kraj nejvíce religiózní kraj v České republice (Český statistický úřad, 2017), ve zmíněných datech se velké odlišnosti neprojevily. Naše výzkumné závěry potvrdily některá z předchozích zjištění z výzkumů zmíněných v poslední kapitole teoretické části. Z těchto výsledků usuzujeme podobný závěr jako výzkumníci Heintz, & Barušs, (2001), že většina otázek v dotazníku *Expression of Spirituality Inventory* je nezávislých na náboženském vyznání. Stejně jako MacDonald (2000, 2002, 2015) respondenti aktivně praktikující své náboženské vyznání skórovali více v dimenzích COS, REL, ale souvislost v dimenzi EPD se nepotvrdila.

Z výběrového souboru žen s vnitřním místem řízení, dosahovaly skórovaly výše než externalisté v dimenzi *Existenciální pohody* (EWB). Zatímco ženy s vnějším místem řízení, dosahovaly skórovaly výše než internalisté v dimenzi *Paranormálního přesvědčení* (PAR). Další významné korelace místa řízení a dimenze COS, EPD, REL se neprokázaly.

SOUHRN

Prozkoumali jsme souvislost mezi věkem a spiritualitou u dvou věkových skupin mladých žen a seniorek ze Zlínského kraje. Taktéž jsme zkoumali souvislost mezi místem řízení a jednotlivými dimenzemi spirituality.

V teoretické části se zabýváme problematikou spirituality a jejími fenomény. Zdůrazňujeme aktuálnost problému, kdy většina lidí obzvláště Evropanů začínají hledat něco víc, přičemž nechťejí být omezováni náboženskými dogmaty (Young-Eisendrath, Miller, 2000). Spirituální dimenze je součástí holistického systému (Orel, 2012). Spiritualitu nejlépe definujeme přes spirituální prožívání a vztah k nějaké vyšší moci, jež umožňuje dosáhnout transcendence. Tohle prožívání může být integrováno v rámci nějakého náboženského vyznání (Říčan, 2007; Dowson, & Lacourure, 2010; Vojtíšek, 2010). Přičemž nelze opomíjet negativní stránku spirituality, kterou je zapotřebí do budoucna lépe vymezit (Pechová, 2011). Belzen (2009) doporučuje zaměřit výzkum spirituality čistě na spirituální prožitky.

Rozdíl mezi spiritualitou a náboženstvím spatřujeme především v tom, že náboženství je institucionalizovaný systém, který se určitým způsobem snaží příslušníky kontrolovat a vést předem daným směrem. Náboženská instituce očekává od věřících určité sociální role a svazuje je pravidly (Watts, 2017; Paloutzian, & Park 2013). Religiozita znamená zbožnost a souvisí přímo s náboženstvím. Dělí se na vnější a vnitřní, která může být součástí spirituality (Hamplová, 2008; Fontana, 2008). Náboženství je hierarchický systém, zatímco hluboká spiritualita stírá veškeré lidmi vytvořené rozdíly a existuje od nepaměti (Orel, & Facová, 2010). Dále jsou uvedeny a popsány metody a doporučení při měření spirituality. Spiritualita mladých dospělých a seniorek je specifická a přiblížili jsme ji na modelu Eriksonovy teorie osmi věků člověka (Říčan, 2007).

Kapitola Češi a náboženství v 21. století pojednává o nynější situaci v České republice v souvislosti s některými historickými perspektivami. Náš stát je celosvětově považován za jeden z nejvíce sekulárních, ale vědecká fakta v poslední době ukazují něco jiného (Hamplová, 2008, 2013; Belzen, 2009). Největší zájem o tradiční církevní nauky od minulosti po současnost nejvíce přetrvává ve Zlínském kraji (Český statistický úřad, 2017). Češi sice ztratili náboženskou motivaci, nicméně zájem o nadpřirozené jevy a alternativní religiozitu nevymizel (Václavík, 2010; Hamplová, 2011). Do jisté míry této situaci přispěl moderní pluralismus, kdy Evropa už není svázána žádnými náboženskými předpisy a normami (Luckmann, 2010; Hamplová, 2010). Ve vědecké sféře panuje malá

shoda, co všechno lze do alternativní religiozity zahrnout. Diskutuje se o kvazi-náboženských jevech, naukách a činnostech, které jsou distancovány od oficiálních náboženství (Greeley, 2003, in Hamplová, 2008).

Kapitola o sociálním učení seznamuje čtenáře se základními koncepty a plynule navazuje na podkapitolu o místu řízení. Právě v procesu sociálního učení se formuje jedincův individuální pohled na svět a jeho život (Výrost, & Slaměník, 2008). Místo řízení je buď vnější, nebo vnitřní. K rozpoznání místa řízení byla vytvořena I-E škála a jejím autorem je Julian Rotter. Lidé s vnějším místem řízení nechávají zodpovědnost za svůj život na vnějších událostech a věří, že na ně nemají skoro žádný vliv (Paulík, 2017; Vymětal, 2004).

Dále jsou zmíněny některé dosavadní kvantitativní výzkumy. Lefcourt (2014) je přesvědčen o dostatečném množství důkazů prokazujících existenci místa řízení. Popsali jsme vznik dotazníku *Expression of Spirituality Inventory*, jehož autorem je kanadský psycholog MacDonald (2000, 2002). Výzkumníci Heintz, & Barušs (2001) zjistili, že věk respondentů neovlivňuje skórování v prvních čtyřech dimenzích ESI. Výsledky výzkumů Malajců potvrdily, že dotazník ESI může být použit mimo židovsko-křesťanský kontext (Muhamad, Roodenburg, & Moore, 2014). Zmíněny jsou taktéž výzkumy Strážence (2007), který zkoumal použitelnost dotazníku ESI na Slovensku a Machů (2015), která zkoumala použitelnost dotazníku v České republice.

V praktické části byly zkoumány významné statistické souvislosti spirituality a věku. Vycházeli jsme z výše popsaných výzkumů a jejich závěrů. Pátrali jsme po významných korelacích mezi místem řízení a skórem v jednotlivých dimenzích ESI. Část výzkumu jsme zaměřili na populaci seniorů (nad 65 let), která v České republice takovýmto způsobem předtím nebyla zkoumána. Druhou část jsme zaměřili na mladé ženy (18-26 let). Celý výzkumný soubor jsme získali pouze ze Zlínského kraje, což dělá náš vzorek specifickým. Výzkumu se účastnilo celkem 236 respondentů. Z toho 115 seniorek a 121 žen v mladé dospělosti.

Metodou výběru byl příležitostný výběr. Byly použity dvě testové metody dotazník *Expression of Spirituality Inventory* (ESI) a I-E škála. První dotazník ESI je standardizovanou testovou metodou, která se podle našeho názoru dobře hodí na spirituální situaci v České republice. Druhá metoda I-E škála existuje v České republice v podobě experimentální, nepublikované verze a v mnohých směrech je značně problematická. Přes všechny nesnáze se domníváme, že z dostupných překladů I-E škály

jsme vybrali jeden z nejvíce aktuálních. Vnitřní reliabilita obou testů vyšla v míře použitelnosti.

Byla zjištěna jedna statisticky významná souvislost mezi věkem a dimenzí *Religiozity*. Seniorky v ní skórovaly výše než mladé ženy. Ty naopak skórovaly výše v dimenzi *Paranormálního přesvědčení*. Z hlediska vývojové psychologie se domníváme, že seniorky preferují ucelené a tradiční projevování spirituality. Starý člověk má raději ustálený režim, naopak mladí dospělí často v životě aktivně hledají a experimentují (Výrost, & Slaměník, 2008). Domníváme se, že i z toho důvodu mohou být více otevření alternativním religiozitě. V ostatních dimenzích (COS, EPD, EWN, PAR) se statistická souvislost mezi věkem nepotvrdila.

Ve výběrovém vzorku žen ze Zlínského kraje se specifická religiozita neprojevila. Ženy v obou věkových skupinách skórovaly ve spirituálních dimenzích podobně jako standardizační soubor MacDonalda (2000). Tohle zjištění se může přidat ke kulturnímu výzkumu a závěru, že většina otázek v dotazníku ESI jsou zřejmě nezávislé na náboženském vyznání. Dále jsme zkoumali, zda má vliv na odpovědi to, jestli je respondent věřící a zároveň praktikující. Praktikujících respondentů jsme měli ve vzorku 125 z toho 80 ve skupině seniorů a 45 ve skupině mladá dospělost. Jednalo se převážně o křesťanské vyznání. Zjistili jsme, že ženy praktikující své náboženské vyznání skórují výše v dimenzi COS a REL, ale v dimenzi EPD jsme tuto souvislost nemohli přijmout.

Ženy se skórem blížícím se k vnitřnímu místu řízení dosahovaly větších skóre v dimenzi *Existenciální pohody* (EWB) a nižších skóre v dimenzi *Paranormálního přesvědčení* (PAR). Další vztah mezi místem řízení a dimenzemi (COS, EPD, REL) nebyl nalezen.

LITERATURA

- 1) *Anglicko-český, česko-anglický velký slovník: [--nejen pro překladatele. (2010) (3. vyd.). V Brně: Lingea.*
- 2) Arnett, J. J. (2014). *Adolescence and emerging adulthood*. Boston, MA: Pearson.
- 3) Barone, D. F., Maddux, J. E., & Snyder, C. R. (2012). *Social cognitive psychology: History and current domains*. Springer Science & Business Media.
- 4) Blatný, M. (Ed.). (2017). *Psychologie celoživotního vývoje*. Charles University in Prague, Karolinum Press.
- 5) Belzen, J. A. (2009). Některé podmínky, možnosti a hranice psychologických studií spirituality. *Československá psychologie*, 53(4), 396–407.
- 6) Belzen, J. (2004). Spirituality, Culture and Mental Health: Prospects and Risks for Contemporary Psychology of Religion. *Winter: Journal of Religion and Health*. Získáno 20. listopadu 2017 z webu: <https://link-springer-com.ejournals.um.edu.mt/content/pdf/10.1007%2Fs10943-004-4298-4.pdf>.
- 7) Böhm, W. (2014). *Begriffe des Judentums: Religion-Brauchtum-Gesellschaft* (Vol. 25). LIT Verlag Münster.
- 8) Bruce, S. (1996). *Religion in the modern world: From cathedrals to cults*. Oxford U.P.
- 9) Cakirpaloglu, P. (2012). *Úvod do psychologie osobnosti*. Praha: Grada Publishing.
- 10) Corrigan, J. (2004). *Religion and emotion: Approaches and interpretations*. Oxford U.P.
- 11) Dowson, M., & Devenish, S. (Eds.). (2010). *Religion and Spirituality*. IAP.
- 12) Emons, R. (1999). Religion in the Psychology of Personality: An Introduction. *Journal of Personality*, 67 (6), 873-888.
- 13) Erikson, E. H. (1965). *Childhood and society*. London: Penguin Books.
- 14) Fiori, K. L., Brown, E. E., Cortina, K. S., & Antonucci, T. C. (2006). Locus of control as a mediator of the relationship between religiosity and life satisfaction: Age, race, and gender differences. *Mental Health, Religion and Culture*, 9(03), 239-263.
- 15) Fontana, D. (2008). *Psychology, religion, and spirituality*. Blackwell.
- 16) Frankl, V. E. (1994). *Vůle ke smyslu*. Brno: Cesta.
- 17) Fuller, R. C. (2001). *Spiritual, but not religious: Understanding unchurched America*. Oxford University Press.

- 18) Halama, P., Hatoková, M., Stríženec, M., & Adamovová, L. (2006). *Religiozita, spiritualita a osobnost: vybrané kapitoly z psychologie náboženstva*. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV.
- 19) Hamplová, D. (2006). Životní spokojenost, štěstí a rodinná stav v 21 evropských zemích. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 42(1), 3–55.
- 20) Hamplová, D. (2008). Čemu Češi věří: dimenze soudobé české religiozity. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 44(4), 703–723.
- 21) Hamplová, D. (2011). Náboženství a pohlaví: Proč jsou ženy zbožnější než muži?. *Czech Sociological Review*, 47(2), 297–324.
- 22) Hamplová, D. (2013). *Náboženství v české společnosti na prahu 3. tisíciletí*. Karolinum Press.
- 23) Hartl, P., & Hartlová, H. (2015). *Psychologický slovník* (Třetí, aktualizované vydání). Praha: Portál.
- 24) Hardy, A. (1979). *The spiritual nature of man: A study of contemporary religious experience*. Clarendon.
- 25) Heintz, L. M., & Barušs, I. (2001). Spirituality in late adulthood. *Psychological Reports*, 88(3), 651–654.
- 26) Hood, Jr., R. W., Hill, P. C., & Spilka, B. (2009). *The Psychology of Religion*. New York: Guilford Press.
- 27) Howell, D. C. (2012). *Statistical methods for psychology*. Cengage Learning.
- 28) James, W. (Ed.). (1929). *The varieties of religious experience: a study in human nature; being the Gifford lectures on natural religion*. The Modern library.
- 29) Jarošová, M. (2009). *Vliv vnímaného místa řízení na studium cizích jazyků: se zvláštním zaměřením na chronické začátečníky (Diplomová práce)*. Praha: FF UK.
- 30) Jung, C. G. (1995). *Člověk a duše*. Praha: Academia.
- 31) Langmeier, J., & Krejčířová, D. (2006). *Vývojová psychologie*. Grada publishing: Praha.
- 32) Lefcourt, H. M. (Ed.). (2014). *Locus of control: Current trends in theory & research*. Psychology Press.
- 33) Little, R. J., & Rubin, D. B. (2014). *Statistical analysis with missing data* (Vol. 333). John Wiley & Sons.
- 34) Loevinger, J. (1976). *Ego development: Conceptions and theories*. San Fransisco: Jossey-Bass.

- 35) Luckmann, T., (2010). Náboženství a morálka v moderním životě. *Historická sociologie*, 2(2), 117-124.
- 36) MacDonald, D. A. (2000). Spirituality: Description, measurement, and relation to the five factor model of personality. *Journal of personality*, 68(1), 153-197.
- 37) MacDonald, D. A., & Friedman, H. L. (2002). Assessment of humanistic, transpersonal, and spiritual constructs: State of the science. *Journal of Humanistic Psychology*, 42(4), 102125.
- 38) MacDonald, D. A., Friedman, H. L., Brewczynski, J., Holland, D., Salagame, K. K. K., Mohan, K. K., ... & Cheong, H. W. (2015). Spirituality as a scientific construct: Testing its universality across cultures and languages. *Plos One*, 10(3), e0117701.
- 39) Machů, K. (2015). Dotazník Expression of Spirituality Inventory (ESI) jako metoda měření spirituality. *E-psychologie*, 9(3).
- 40) Mirels, H. L. (1970). Dimensions of internal versus external control. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 34(2), 226.
- 41) Muhamad, H., Roodenburg, J., & Moore, D. W. (2014). The Expressions of Spirituality Inventory: Evidence for The cross cultural validity in Malaysian context. *Journal of Transpersonal Psychology*, 46(1).
- 42) Nakonečný, M. (2009). *Sociální psychologie* (Vyd. 2., rozš. a přeprac.). Praha: Academia.
- 43) Orel, M. (2012). *Psychopatologie*. Praha: Grada Publishing.
- 44) Orel, M., & Facová, V. (2010). *Člověk, jeho smysly a svět*. Praha: Grada Publishing.
- 45) Paulík, K. (2017). *Psychologie lidské odolnosti (2., přepracované a doplněné vydání)*. Praha: Grada.
- 46) Pargament, K. (1997). *The psychology of religion and coping: Theory, research, practice*. Guilford Press.
- 47) Pechová, O. (2011). *Psychologie náboženství*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- 48) Paloutzian, R. F., & Park, C. L. (Eds.). (2014). *Handbook of the psychology of religion and spirituality*. Guilford Publications.
- 49) Plháková, A. (2004). *Učebnice obecné psychologie*. Praha: Academia.
- 50) Plháková, A. (2006). *Dějiny psychologie*. Praha: Grada Publishing.
- 51) Popp-Baier, U. (2009). Religious or existential views: Spirituality as a bridge over troubled water. *Československá psychologie*, 53(2), 193-201.

- 52) Průcha, J., & Švaříček, R. (2009). Etický kodex české pedagogické vědy a výzkumu. *Pedagogická orientace*, 19(2), 89-105.
- 53) Říčan, P. (2006). Spiritualita jako klíč k osobnosti a lidským vztahům. *Československá psychologie*, 50 (2), 119-131.
- 54) Říčan, P. (2007). *Psychologie náboženství a spirituality*. Praha: Portál.
- 55) Říčan, P. (2010). *Psychologie osobnosti*. Praha: Grada publishing.
- 56) Říčan, P. (2014). *Cesta životem: vývojová psychologie: přepracované vydání*. Praha: Portál.
- 57) Říčan, P., & Janošová, P. (2016). *Spirituální výchova v rodině: co radi psychologové?*. Praha: Portál.
- 58) Paloutzian, R., & Park, C. (2013). *Handbook of the psychology of religion and spirituality (2nd ed.)*. Guilford Press.
- 59) Platón. (1974). *Plato's republic*. Indianapolis: Hackett.
- 60) Stríženec, M. (2007). *Novšie psychologické pohľady na religiozitu a spiritualitu*. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV.
- 61) Suchomelová, V. (2016). *Senioři a spiritualita: duchovní potřeby v každodenním životě*. Praha: Návrat domů.
- 62) Sýkora, J. (1999). *Slovník spirituality*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakl.
- 63) Taylor, C. (2013). *Sekulární věk: dilemata moderní společnosti: vybrané kapitoly*. Praha: Filosofia.
- 64) Úřad, č. s. (2017). Senioři. Czso. cz.
- 65) Úřad č. s. (2017). Základní pojmy a definice. Czso. cz.
- 66) Václavík, D. (2010). *Náboženství a moderní česká společnost*. Praha: Grada Publishing.
- 67) Vojtíšek, Z. (2010). Rozpoznat neviditelné. Lze nevyjádřený náboženský rozměr, např. psychoterapeutického směru?. *Dingir XIII/3*, 104-107
- 68) Vymětal, J. (2004). *Obecná psychoterapie (2. rozš. a přeprac. vyd.)*. Praha: Grada Publishing.
- 69) Výrost, J., & Slaměník, I. (2008). *Sociální psychologie. 2., přepracované a rozšířené vydání*. Praha.
- 70) Watts, F. (2017). *Psychology, Religion, and Spirituality*. Cambridge University Press.
- 71) Young-Eisendrath, P., & Miller, M. (2000). *The psychology of mature spirituality: Integrity, wisdom, transcendence*. Routledge.

- 72) Zinnbauer, B., Pargament, K., & Scott, A. (1999). The Emerging Meanings of Religiousness and Spirituality: Problems and Prospects. *Journal of Personality*, 67(6), 889-919.

PŘÍLOHY

Seznam příloh:

1. Průvodní dopis
2. Abstrakt v českém jazyce
3. Abstrakt v anglickém jazyce

Příloha 1: Průvodní dopis

Katedra psychologie

Vodární 601/6

779 00 Olomouc

Dobrý den,

jmenuji se Dagmar Stromšíková a jsem studentkou třetího ročníku oboru psychologie na Univerzitě Palackého. Ráda bych Vás požádala o spolupráci na výzkumu realizovaném v rámci mé bakalářské práce na Katedře psychologie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Výzkumná práce se zabývá vztahem mezi spiritualitou a vnímaným místem řízení u mladých žen a seniorek ve Zlínském kraji. Dotazník se skládá ze tří částí a zabere Vám zhruba 35 minut.

Pokud jste žena ve věku 18-26 let anebo je vám 65 let a více, bydlíte ve Zlínském kraji více než deset let, tak je tento dotazník určen právě Vám. Účast ve výzkumu je dobrovolná. Všechny údaje jsou zpracovány výhradně anonymně a jsou chráněny v souladu se Zákonem o ochraně osobních údajů č. 101/2000 Sb.

Děkuji, že máte zájem se zúčastnit, vaše pomoc je důležitá a přispěje k většímu porozumění v této výzkumné oblasti. Pokud byste měla zájem, dozvědět se výsledek výzkumné práce, nebo máte jakoukoliv otázku či nejasnost týkající se výzkumu, tak mě kontaktujte na e-mail, popř. telefon uvedený níže.

Děkuji Vám za ochotu.

Krásný den,

Dagmar Stromšíková

tel. +420 776 892 892

vyzkumspirituality@seznam.cz

Pokud budete posílat dotazník poštou, zašlete jej na adresu:

Dagmar Stromšíková

Hrnčířská 1712

756 61 Rožnov pod Radhoštěm

ABSTRAKT DIPLOMOVÉ PRÁCE

Název práce: Spiritualita mladých žen a seniorek ve Zlínském kraji

Autor práce: Dagmar Stromšíková

Vedoucí práce: PhDr. Olga Pechová, Ph.D.

Počet stran a znaků: 67 stran (113,094 znaků)

Počet příloh: 3

Počet titulů použité literatury: 72

Abstrakt: Diplomová práce se zabývá spiritualitou a místem řízení mladých žen a seniorek žijících ve Zlínském kraji více než deset let. Cílem práce je porovnat spiritualitu těchto dvou skupin a zjistit souvislosti mezi spiritualitou a místem řízení s ohledem na věk. V teoretické části jsou popsány základní pojmy týkající se daných problematik. Nejprve se zabýváme spiritualitou a jejími fenomény, dále pojednáváme o situaci spirituality a náboženství v České republice. Poté je popsán koncept místa řízení a základy sociálního učení s ním spojené. Konec teoretické části pojednává o dosavadních kvantitativních výzkumech. V praktické části je popsán uskutečněný výzkum, kterého se zúčastnilo celkem 236 žen z toho 121 žen v mladé dospělosti a 115 žen v seniorském věku. Pro výzkumné účely byl použit dotazník na sociodemografické údaje a dvě testové metody: *Expression of Spirituality Inventory* (ESI) a I-E škála. Výzkum potvrdil některé souvislosti mezi pěti faktory ESI, věkem a místem řízení. Ostatní souvislosti se neprokázaly.

Klíčová slova: spiritualita, ženy, Zlínský kraj, ESI, místo řízení, I-E škála

ABSTRACT OF THESIS

Title: Spirituality of women in young aged and senior aged in Zlín region

Author: Dagmar Stromšíková

Supervisor: PhDr. Olga Pechová, Ph.D.

Number of pages and characters: 67 pages (113,094 characters)

Number of appendices: 3

Number of references: 72

Abstract: This thesis deals with the spirituality and locus of control of Czech young adult women and senior women living in Zlín region more than ten years. The aim of the work is to compare spirituality of these two groups and to determine significant relationships between the spirituality, Locus of control and age. In the theoretical part, we focus on basic terms associated with spirituality and locus of control. At first, we start with spiritual phenomena; next we describe the situation of spirituality and religion in the Czech Republic. Then we deal with the Locus of control and social learning. At the end of the theoretical part, we deal with the quantitative research. In the empirical part of the thesis the research, in which 236 women participated, is described. There are 121 women of the total number of respondents who were in young adult age and 115 women who were in senior age. We use the questionnaire for sociodemographic information and two testing methods: Expression of Spirituality Inventory (ESI) and I-E Scale. The research has confirmed some expected significant connection between the five factors of ESI, age and Locus of control. Other connections were not proven.

Key words: spirituality, women, Zlín region, ESI, Locus of control, I-E Scale